

Glava V

**BEKSTVO KVISLINŠKO-ČETNIČKIH SNAGA
IZ SRBIJE POČETKOM OKTOBRA 1944. GODINE**

ODLAZAK NEDIĆEVE VLADE POD PRATNJOM NEMACA U AUSTRIJU (BEČ)

Kao što je poznato, posle oštrih borbi u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i južnoj Srbiji, jedinice Narodnooslobodilačke vojske ovladale su početkom septembra 1944. južnom i zapadnom Srbijom i razbile četničko-nedićevske snage. Prodor Operativne grupe divizija NOVJ u Srbiju i približavanje Crvene armije granicama Srbije ozbiljno je ugrozilo dalji opstanak okupatora i njegovih saradnika i izazvalo proces masovnog opredeljenja srpskog naroda za NOP.

Posle istupanja Rumunije (24. avgusta) i Bugarske (9. septembra) iz Trojnog pakta, jedinice Crvene armije 14. septembra su izbile na granice Jugoslavije. Novonastala vojno-politička situacija zahtevala je da se sastanu predstavnici Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i predstavnici Sovjetske vlade da bi se dogovorili o koordiniranju ovih dveju armija. Zbog toga je Josip Broz Tito, na poziv Sovjetske vlade, 21. septembra 1944. otputovao u Moskvu, gde je postignut sporazum o zajedničkim dejstvima, s tim da se sovjetske trupe po završetku borbenih zadataka povuku iz Jugoslavije.

Sporazum između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Sovjetske vlade o uslovima pod kojima je Crvena armija mogla preći granice Jugoslavije, odnosno učestvovati u njenom oslobođenju, imao je ogroman značaj. Pre svega, nemački okupator je bio tučen jakim snagama NOVJ i Crvene armije, što je bila garancija da će uskoro biti oslobođena cela jugoslovenska teritorija. Osim toga, na taj način je vlada SSSR i de facto priznala Nacionalni komitet kao vladu, što je bilo od posebnog značaja za međunarodnu afirmaciju i priznanje NOP-a.

Na osnovu postignutih sporazuma, početkom oktobra počele su borbe za konačno oslobođenje Srbije i Makedonije. Posle razbijanja nemačke odbrane u Vojvodini i u dolini Timoka i oslobođenja istočne i južne Srbije sa Nišom, u borbama od 14. do 20. oktobra jedinice NOVJ i Crvene armije oslobodile su Beograd, u koji su odmah posle toga prešli Centralni komitet KPJ, Vrhovni štab i Nacionalni komitet. Oslobođenje Beograda imalo je ne samo vojnostrategijski već i moralno-politički značaj za narode Jugoslavije. Oslobođenje glavnog grada Jugoslavije izazvalo je oduševljenje u celoj zemlji. U svim oslobođenim gradovima i selima Srbije održavani su zborovi, konferencije, mitinzi. Oduševljenju nije bilo kraja. Posle četverogodišnje borbe postalo je sasvim izvesno da se približava konačan

poraz okupatora. Bio je oslobođen ne samo Beograd već gotovo cela Srbija snagama jedinica Narodnooslobodilačke vojske, koje su zajedno sa Crvenom armijom nanele okupatoru strahovite gubitke. Bili su poraženi i proterani iz Srbije ne samo Nemci, već i njihovi saradnici — nedićevci, ljotićevci i četnici Draže Mihailovića.¹

Dok su jul i avgust 1944. godine bili u znaku napora nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji, u prvom redu Nojbahera, da objedini sve kvilinske i četničke snage radi što snažnijeg pružanja otpora jedinicama NOVJ, dotle je ceo septembar bio posvećen pripremama kontrarevolucionarnih snaga za povlačenje iz Srbije kako ne bi pali u ruke snagama NOP-a. Razume se ceo plan bekstva planiran je u saradnji sa okupatorom, koji je, u stvari, i davao ton celoj ovoj akciji.

Nemci su znatno ranije bili načisto s tim da nije daleko trenutak kada će i sami morati da se povuku iz Srbije. Razume se, brinuli su se ne samo za svoje trupe već i za svoje saradnike koji su im verno služili gotovo četiri godine. Zbog toga su se trudili da ih prebace na „bezbednije“ mesto pre nego što se i sami budu povukli sa Balkana. Kada je reč o planiranju bekstva, treba napomenuti da je Komanda Jugoistoka još 17. aprila 1944. razmatrala mogućnost da se žene i deca nemačkih funkcionera koji su stanovali u Beogradu, što pre prebace u Beč.² Isto tako, kada je Nedićeva vlada bila primljena kod komandanta Jugoistoka 17. avgusta, pored toga što se razmatrao plan akcije za odbranu Srbije od napada oslobodilačkih snaga, bilo je reči i o tome da bi se moglo desiti da okupatori, nedićevci i četnici budu primorani da napuste Srbiju i da se i za eventualno bekstvo treba pripremiti.³ O otakvoj mogućnosti pisao je i Nojbaher u izveštaju za Ribentropa, 29. avgusta 1944, u kome je rečeno pored ostalog: „Dalji razgovori s vodećim ličnostima Nedićeve vlade, čiji je pozitivan stav prema Nemačkoj dokazan već godinama, među kojima su i takve koje zbog svog dosadašnjeg stanja u slučaju da Srbija bude evakuisana moraju napustiti zemlju da ne bi izgubile život, pokazuju potpunu jedinstvenost u pitanju zahteva za naoružanje nacionalnih snaga. Tako proizilazi iz narodnog raspoloženja i iz držanja vodećih ljudi. Za svakog posmatrača na čitavoj liniji ista slika. Srpski nacionalizam obraća se čitavom snagom svoga zdravog nagona za samoodržanjem protiv komunističke opasnosti.“⁴

¹ Opširnije o ovom problemu vidi: Petar Višnjić, *Operacije za oslobodjenje Srbije 1944. godine*, Beograd, 1972, str. 1—360.

² AVII, NAV, N-T-501, 256/498, Naređenje Komande Jugoistoka Transportnoj komandi Beograda.

³ AVII, Mikroteka, N-T-312, r. 780, f. 371746. — Nojbaher je samo dan ranije pisao Ribentropu iz Atine (gde je bio na službenom putu) pored ostalog: „Mene su poslednjih dana u više mahova uporno molili iz Vrhovne komande Jugoistoka da se vratim u Beograd i ja sam obećao da ću se što hitnije vratiti. Još ove nedelje će biti održan prijem za Nedića i čitavu vladu kod vojnog zapovednika Jugoistoka u mom prisustvu“ (AVII, Mikroteka, NAV, N-T-312, rol. 780, f. 371754).

⁴ AVII, NAV, N-T-77-F-883/8561200-8631202.

U kvislinškim i četničkim redovima tokom celog septembra, vladala je prava panika. Nisu više razmišljali o tome kako se suprotstaviti komunistima, već u kom pravcu i na koji način bežati. Međutim, izjave protiv Josipa Broza Tita, jedinica NOVJ, protiv komunizma uopšte i saveznika antihitlerovske koalicije, svakodnevno su davali Nedić, njegovi ministri i ostali kvislinški funkcioneri. Nedić je našao za shodno čak da 29. avgusta obeleži trogodišnjicu postojanja njegove „vlade narodnog spasa“, pa je u vezi s tim održao govor pred „predstavnicima svih slojeva stanovništva“, koji je prenosio i Radio-Beograd.⁵ Samo dan ranije, Nedić je ovlastio Velibora Jonića, ministra prosvete i vera u njegovoj vladi, da pored svog resora, obavlja i poslove državnog sekretara pri Predsedništvu vlade (umesto poginulog Cvetana Ceke Đorđevića). Glavni zadatak bio mu je — pripreme za evakuaciju, koja je već bila na pragu: „U tu svrhu ovlašćujem ga da po mojim direktivama vrši koordinaciju, naročito po pitanjima koja su na dnevnom redu zbog izuzetne situacije u zemlji i oko nas.“⁹

U jednom kvislinškom dokumentu od 11. septembra vidi se da je Velibor Jonić preduzeo niz mera ne samo radi bekstva, već i radi svenarodne odbrane od napada pripadnika NOP-a kojih je bilo i u samom Beogradu. Već 2. septembra održao je u vezi s tim sastanak u Predsedništvu Nedićeve vlade, na kome su bili prisutni: Borivoje Jonić, komandant SDS, general Mušicki, komandant SDK, Dragi Jovanović, upravnik grada Beograda i komandant organizacije DM u Beogradu: „Cilj ove konferencije“, pisao je Jonić, „bio je da se koordinira rad svih nacionalnih oružanih snaga i da se borba protiv komunizma nastavi pod svakim okolnostima. Prva stvar, koja je bila izgrađena, bio je zajednički plan odbrane Beograda u slučaju komunističke pobune u njemu. Ovaj plan sa vojničke tačke gledišta razradio je general Stevan Radovanović, uz saradnju majora Mikića, D.M. organizacije, kao i neposrednog predstavnika komande Beograda.“⁷ U daljem tekstu ovog dokumenta navodi se da je Jonić radio na tome kako da „spase“ oko 5.000 intelektualaca, koji su se bili naročito eksponirali kao saradnici okupatora, a bili su, navodno, na spisku rukovodstva NOP-a Srbije da ih treba uništiti. Postojao je plan u taboru kvislina da se jedan broj starijih osoba skloni privremeno u manastire na teritoriji Srbije, a drugi da se odmah prebacuju u Nemačku.

Nešto kasnije, 26. septembra, Velibor Jonić je održao govor preko Radio-Beograda, u kome se obratio kralju Petru II s molbom da zaštiti one srpske političare koji su saradivali sa okupatorom: „Ne časite ni časa, Veličanstvo. Vi, Veličanstvo, ne smete ostati ravnodušni prema tragičnoj sudbini Vašeg ojađenog naroda srpskog.“⁸ U sličnom tonu, samo dan kasnije i Dimitrije Ljotić poziva u pomoć kralja i ističe da nije moguće da je kralj razrešio Dražu Mihailovića dužnosti ministra „vojske u otadžbini.“⁹

⁵ AVII, Mikroteka, N-T-312, r. 780.

⁶ AVII, Nća, br. reg. 1/1, f. 2, k. 169.

⁷ Isto.

⁸ *Novo vreme*, 27. IX 1944.

⁹ *Novo vreme*, 28. IX 1944.

Nema dovoljno sačuvanih dokumenata da bismo potpunije osvetlili sve značajnije pojedinosti u vezi sa bekstvom Nedićeve vlade iz Beograda. Najviše o ovom ima podataka u izjavama koje su posle rata dali Nedić, Tanasije Dinić, Dragi Jovanović i ostali kvislinški funkcioneri. Milan Nedić tvrdi da je već 1. septembra bio pozvan na sastanke: najpre kod Nojbahera, a potom kod Felbera. Oba ova visoka funkcionera iz štaba Komande Jugoistoka navodno su mu saopštili naređenje iz Berlina, po kome se, zbog situacije na frontovima, Srbija uključuje u operativnu vojnu zonu te zbog toga treba da prestanu sve funkcije „vlade narodnog spasa“. Samo dan kasnije, u vezi s tim, Milan Nedić je sazvaio sednicu svog kabineta: „Sakupljenim ministrima objasnio sam i u detalju saopštio razgovore sa dr Nojbaherom i generalom Felberom. Posle ovoga ocrtao sam im situaciju spoljnu i u zemlji. Naročito je bilo govora o dolasku Rusa do Turn Severina u Rumuniji i prelasku njihovom kod Kladova. Posle duže rasprave bilo je rešeno: da se obustavi svaka borba vladinih oružanih jedinica protiv komunista, koji su dobili moralnu i materijalnu pomoć dolaskom Rusa u Timočku krajinu; da srpske oružane jedinice ne smeju nigde upotrebiti oružje protiv ruskih trupa; da počne prikupljanje oružanih vladinih jedinica iz cele Srbije ka Beogradu, i to: dobrovoljaca, Srpske državne i granične straže; da se ovlašćujem ja (Milan Nedić) da napišem proglas na narod, u kome će mu se objasniti situacija i savetovati da primi novi režim, gde bude zaveden, mirno; da ne daje otpora i da bude poslušan novoj vlasti; da svaki ministar postupi po uputstvima i naređenjima šefa Upravnog štaba zapovednika Srbije; da se ministri i drugi viđeni upravni i policijski činovnici opredele slobodno: ko želi da ostane u Srbiji, a ko želi da napusti zemlju. Ministri će glasno reći svoju odluku na idućoj ministarskoj sednici.“¹⁰

Međutim, Komanda Jugoistoka je samo posle dva dana preinačila raniju svoju odluku. Naime, rešeno je da Nedićeva vlada i dalje ostane u Beogradu, ali sa znatno ograničenijim ovlašćenjima. Pored toga, izdat je nalog da prvi transport saradnika okupatora pođe iz Beograda u Beč 6. septembra, među kojima treba da bude i jedan ministar. Ovo je Nojbaher preneo Nediću 5. septembra, a istog dana je otputovao iz Beograda u Atinu, Tiranu, Cetinje i druge centre Jugoistoka, koji su još bili pod njegovom kontrolom. Za vreme njegovog odsustvovanja zastupao ga je savetnik poslanstva dr Junker.¹¹ Šestog septembra, kao što je rešeno, pošao je iz Beograda u Beč prvi transport sa oko 200 srpskih emigranata, koji je vodio savetnik Nemačkog poslanstva Klajber. Od glavnih ličnosti iz kvislinške srpske garniture bili su Tanasije Dinić, ministar u Nedićevoj vladi, Damjan Kovačević, Božidar Nedić, brat Milana Nedića, Dragiša Stojadinović, Augusta, žena Milana Stojadinovića, novinar Milan Bata Jovanović-Stojimirović, Milan Banić, dr Aleksandar Cincar-Marković, dr Miroslav Spalajković, Dorđe Perić, Milorad Dimitrijević, direktor „Si-

¹⁰ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, neregistrovano, Nedićeva izjava, 20. I 1946.

¹¹ Herman Neubacher, *Sonderauftrag Südost*, Wien — Frankfurt 1956, str. 175; Arhiv SUP Srbije, kao nap. 10.

mensa", Jovan Popović, direktor Narodnog pozorišta, Toša Miletić i drugi. Zatim, veliki broj ljotićečkih, nedićečkih i četničkih oficira sa porodicama.¹²

Svi su oni imali zadatak da sa nemačkim vlastima u Austriji pripreme i organizuju prihvat i smeštaj srpskih kvislinga i njihovih pomagača, koji su bili spremni da do kraja nastave svoju izdajničku ulogu. Predvodnik ove kvislinške grupe bio je lično Tanasije Dinić i u pismenom ovlašćenju, koje je dobio od Milana Nedića stajalo je i ovo: „S obzirom na nastalu situaciju, ima se izvestan broj političkih ličnosti i saradnika vlade transportovati za Nemačku. Ministar rada i socijalnog staranja Tanasije Dinić polazi, tj. ima oputovati sa tim transportom i u Nemačkoj preduzeti mere za organizovanje srpske emigracije i radnika na nacionalnoj stvari i prema usmenim instrukcijama dobijenim od mene.”¹⁸

U citiranom dokumentu stajalo je i to da Dinić sa grupom „istaknutijih” srpskih političara-emigranata treba da obiđe sve centre gde su bili smešteni srpski radnici, koji su se još nalazili na prisilnom radu; zatim, da posete ratne zarobljeničke logore u Nemačkoj i da u njima izvrše propagandu, kako bi ratne zarobljenike, u slučaju potrebe, mogli mobilisati u kvislinške vojne formacije. Na kraju je dato uputstvo da na celokupnom ovom poslu treba sarađivati sa Nemačcima, kako bi se postigli „što bolji rezultati”.¹⁴

Posle odlaska iz Beograda prvog transporta emigranata, Nedićeva vlada je zasedala gotovo svakodnevno. Jedina briga bila je kojeg dana,

¹² Arhiv SUP Srbije, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju Tanasija Dinića, 27. II 1946, i Milana Nedića, 5. I 1946.

¹³ Arhiv SUP Srbije, Dosje T. Dinića, neregistrovano.

¹⁴ Isto. — Motive da beži u prvoj grupi, Dinić je izneo na saslušanju 28. II 1946: „Kada sam čuo da se sprema transport za Nemačku, otišao sam u Nemačko poslanstvo da se interesujem kada će taj transport poći i ko će sve ići sa njim. Pitao sam dr Klajbera, savetnika Nemačkog poslanstva da li bih i ja mogao da pođem sa tim transportom. Klajber se prvo ustezao, zapravo nije mi činio nikakve smetnje i saglasio se sa time da i ja pođem, ali je Nojbaher zamorio Klajberu. No i pored ovoga nemačko poslanstvo me je stavilo na listu za putovanje tim transportom. Posle ovoga otišao sam kod Nedića i rekao mu da bih, s obzirom na nastalu situaciju i veze između Nemačaca i srpske vlade sa Dražom Mihailovićem, želeo da idem za Nemačku. Nedić se sa ovim složio i izdao mi pismeno naređenje za odlazak sa tim transportom.”

Dinić dosta neistinito prikazuje motive, zbog kojih je napustio Beograd tačno mesec dana pre nego ostali ministri Nedićeve vlade. Iz mnogih sačuvanih dokumenata saznajemo da je mnogo bliža istini Nedićeva izjava od 5. I. 1946, u kojoj se u vezi s tim kaže: „Gornja ministarska sednica napravila je veliko uzbudenje u svim redovima našeg javnog života. Nekako odmah posle nje, Nemačko poslanstvo javilo mi je kako je potrebno da za Beč otpuče jedan broj naših ljudi, pa i državnih organa radi svršavanja poslova oko prihvatanja Srba, koji budu primorani, usled situacije, da napuste Srbiju. Preporučivalo je da pođe i jedan od ministara. Taj jedan ministar javio mi se je gotovo odmah posle ovog razgovora. To je bio ministar Tasa Dinić. On je pravdao ovo, što poznaje prilike i vlasti nemačke dobro i što će najuspešnije da reši ovo pitanje. Odobrio sam mu odlazak. To je bio prvi veći transport naših ljudi za Nemačku” (Arhiv SUP Srbije, neregistrovano).

na koji način i u kojem pravcu pobeći iz Beograda. Svi viši kvislinški funkcioneri bežali su iz Beograda glavom bez obzira. „Vlada narodnog spasa“ očekivala je novu naredbu komandanta Jugoistoka. Prema izjavi Milana Nedića, na sednici vlade 15. septembra 1944. godine donete su dve odluke: „prva, odmah povući vladine oružane snage iz zahvata nemačkih komandanata, da ih ne bi ovi upotrebili u borbi protiv Rusa, koncentrisati ih na prostoru Beograd, Obrenovac, Ub, objediniti komandu nad svima njima, predajući je u ruke đeneralštabnog brigadnog đenerala Miodraga Damnjanovića, šefa kabineta ministra-predsednika. Uputiti sve vladine oružane odrede ka Šapcu na Drinu, gde će dobiti novo naređenje; druga odluka ticala se vlade. Stavljeno je na glasanje: da li da se ide u Nemačku ili da se ostane u zemlji. Svi su ministri glasali da se ide u Nemačku, izuzimajući ministra pravde Veselinovića, koji je izjavio da zbog porodičnih obaveza ostaje u zemlji, i ministra finansija Dorđevića koji se uzdržao od glasanja, govoreći da će svoju odluku saopštiti naknadno”.¹⁵

U međuvremenu pakovan je novac u bankama. Ministri i drugi kvislinški funkcioneri spremali su svoje kofere. Svaki od njih dobijao je „na ruke“ po jednu veću sumu novca. Samo Milan Nedić, na primer, 29. septembra primio je na blagajni Ministarstva finansija 3,5 miliona dinara.¹⁶ Već 1. oktobra zvanično je Komanda Jugoistoka saopštila Nediću da definitivno prestaju sve funkcije njegove vlade s obzirom na to da Nemci organizuju definitivnu odbranu Beograda i da se svakog dana može očekivati evakuacija vlade. Napomenuo je i to da će za izvesno vreme pojedini činovnici-načelnici odeljenja obavljati najneophodnije poslove u ministarstvima.¹⁷ Nemački komandant za Jugoistok 3. oktobra je proglasio Beograd operativnim područjem. Funkciju kvislinške vlade preuzele su nemačke okupacione vlasti. Istog dana Nojbaher je poslao izveštaj Ribentropu, u kome ga izveštava da jedinice Crvene armije i NOVJ opkoljavaju Beograd sa svih strana i da nemačka odbrana, po svemu sudeći, neće moći odoleti znatno nadmoćnijim snagama. Stoga cm planira da se štab Komande Jugoistoka prebaci u Vukovar, odnosno Osijek: „Srbija je od danas proglašena borbenim područjem“, izveštavao je Nojbaher. „Izvršnu vlast preuzela je vojska. Time su okončana vladina ovlašćenja, što znači potvrdu stanja koje je nastupilo samo po sebi, usled situacije na frontu i gerilskog rata. Vlada sa porodicama putuje sutra u Beč. Nedić odlazi kasnije kao i predsednik prestoničke opštine i šef policije Dragi Jovanović. Vlada ostaje prema spolja, uz ogradu saglasnosti ministra spoljnih poslova Rajha, da postoji kao koordinacija koja zastupa interese srpskog naroda kod okupacione sile.”¹⁸

¹⁵ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, Izjava na saslušanju, 5. I 1946.

¹⁶ AVII, Nća, br. 3/6-45/6, k. 59.

¹⁷ P. Martinović, n. d., 461; kao napomena 15.

¹⁸ AVII, NAV, N-T-120, 2955/470213.

Posle ove odluke komandanta Jugoistoka, Nedićeva vlada imala je još jedini zadatak — da spali poverljiva dokumenta po ministarstvima, u Upravi grada Beograda i svim ostalim institucijama, kako ne bi pala u ruke jedinica NOVJ, odnosno organa nove narodne vlasti. Time su kvislinzi nameravali da prikriju koliko-toliko zločine koje su počinili nad stanovništvom Srbije. A bojali su se da će jednog dana biti izvedeni pred narodni sud pa su hteli da ostave što manje tragova o svojim nedelima. Međutim, istog dana, dakle, 3. oktobra, Nedić je održao poslednju sednicu svoga kabineta. Tada je „razrešio“ dužnosti svoje ministre i saopštio im da svakog trenutka *mogu* da napuste Beograd. O panici koja je naročito tada zavládala u kvislinškim redovima govori vrlo ilustrativno, pored ostalog, i pismo Nedićevog ministra dra Milorada Nedeljkovića, napisano 3. oktobra 1944. godine u ponoć: „Dragi gospodine Periću, danas na sednici vlade donesene su važne, sudbonosne odluke. Ja sam u 18 čas. i 30 min. telefonirao iz Predsedništva Vlade da me ko pričeká, ali nikoga nije bilo na telefonu. Nekoliko minuta kasnije došao sam autom u Ministarstvo, ali nije bilo više nikoga. Ni činovnika, ni poslužitelja, ni žandarma. Tako moram da vam pismeno saopštím što sleduje i da se ovim putem oprostím s Vama i g. g. načelnicima i činovnicima.

Gospodin predsednik nam je saopštio da je nemački komandant za Jugoistok večeras proglasio Beograd i Srbiju operativnim područjem u najštrožem smislu. Od ovog trenutka (ponoći) váži opsadno stanje u Beogradu. Funkciju srpske vlade preuzimaju nemačke vlasti. Srpska vlada premešta se u Nemačku, da preuzme tamo svoju političku i nacionalnu dužnost, okupljajući oko sebe sve Srbe koji se tamo nalaze (preko 300.000), kao i one koji će se ovih dana evakuisati, i to je sva naša inteligencija, činovništvo i srpski oružani odredi (S.D. straža, S.D. korpus, Granična straža i Srpska garda). Danas su dobili pasoš u Nemačkom poslanstvu i svi članovi Ravnogorskog pokreta i mnogi političari iz demokratskih funkcija.

Saopštavam Vama i svima činovnicima, ko god želi da se evakuíše, neka se jave u Predsedništvu vlade. Voz za vozom íći će neprekidno, sve će formalno svršavati Kabinet Predsedništva.

U šumu je nemoguće íći, jer je usled odlaska Draže Mihailovića preko Drine za Hercegovinu (Italiju) izazvano rasulo u njegovim odredima i četnici se razilaze i neće više da se biju. Ovo je njihovo usmeno zvanično izjavljivanje u Predsedništvu danas ceo dan.”¹⁹

¹⁹ AVII, Nća, reg. br. 2/2, f. 2, k. 164. — U daljem tekstu ovog dokumenta rećeno je i ovo: „Beograd je opkoljen i za koji dan počee borba oko njega sa svih strana. A kad bude uzet od komunista i Titovih partizana — Hrvata, sigurno je da će biti poklano sve ono što je školovano i privredna elita srpskog naroda. Ona se mora spasti, i to je naš zadatak. Ne mogući drukćije, usled hitne naredbe za pokret, ja se ovim putem opraštam od svih svojih saradnika i želim do skorog viđenja. Molim da ovo moje pismo pročitate i date mu što širi publicitet.”

Pismo tako uverljivo govori o haosu koji je nastupio u kvislinškim redovima da mu gotovo i ne treba nikakav komentar. Međutim, zanimljivo je da su mnogi kvislinzi, pa i autor citiranog pisma, imali neku potajnu nadu da će tamo u izbeglištvu (Austriji ili Nemačkoj) pregrupisati svoje snage, uz pomoć, kako su to oni računali — 300.000 radnika i zarobljenika. Pored toga, vidi se da su gajili neke iluzije da će Nedićeva vlada i u emigraciji nastaviti svoju misiju. Razume se, sve su to bile nerealne kalkulacije i propagandni manevri, koji nisu imali nikakvu realnu osnovu, jer su bili odbrojani dani i Nemcima i njihovim saradnicima.

Uglavnom, već 4. oktobra iz Beograda je pošao veći broj kvislinških funkcionera i službenika iz kvislinškog aparata prema Beču: Uprava grada Beograda, sa Dragim Jovanovićem, agenti Specijalne policije, zatim, ministri Nedićeve vlade: Kujundžić, Kuzmanović, Kostić, Dokić, dr Nedeljković, Milutin Nedić, brat Milana Nedića i mnogi drugi. O bekstvu okupatorskih ustanova i kvislinškog aparata iz Beograda Dragi Jovanović je na saslušanju izjavio i sledeće: „Mogu mirno reći da su i Nemci bili izgubili glavu i da su usled naglog nadiranja Rusa kroz Banat gledali da se što pre izvuku bez ikakvog plana. A o nekom planu za evakuaciju Nedićeve vlade i ostalih koji su emigrirali nije moglo biti ni govora. Svaki je gledao da se spase kako je znao i umeo. Izvestan broj je tražio veze sa četničkim komandantima i gajio nade da će ih oni spasti...”²⁰

Međutim, mada su kvislinzi i četnici Draže Mihailovića tokom jula i avgusta 1944. pokušavali da ujedine svoje snage za borbu protiv jedinica NOVJ, oni u tome nisu imali uspeha. Isto tako, kada su se pripremali da napuste Srbiju pred naletom jedinica NOVJ i jedinica Crvene armije, nedićevsko-četničke snage nisu bile jedinstvene. Draža Mihailović sa svojim užim štabom još krajem septembra prebacio se preko Mačve i Drine u istočnu Bosnu, zaboravivši na sve klauzule sporazuma koji je zaključio sa Milanom Nedićem u Ražanima 12. i 13. avgusta 1944. godine. Njegovim jedinicama pridružile su se i Srpska državna straža, Srpska granična straža i takozvana narodna garda, ali ne i Srpski dobrovoljčki korpus, koji je, umesto u Bosnu, odlučio da putuje u Sloveniju. Pored toga, ni dva najistaknutija kvislinška funkcionera (Nedić i Ljotić) nisu imali jedinstveno gledište u kom pravcu odstupati. Dok se Nedić još ranije bio opredelio da u pratnji Nemaca, zajedno sa celom vladom putuje u Beč, Ljotić se odlučio da sa svojim dobrovoljcima putuje u Slovenačko primorje. Pre toga njih dvojica vodili su razgovore sa oštrim polemičkim tonovima, optužujući jedan drugog za izdaju srpstva: Ljotić je sa štabom svoga „Zbora” pošao iz Beograda 4. oktobra, i nešto kasnije Nojbaheru je pisao dr Junker o Ljotićevoj reakciji na poslednje odluke Nedića i njegove vlade: „Iz današnjih Ljotićevih izlaganja moglo se razabrati da on ne bi imao razumevanja za obrazovanje bilo kakvih jedinica koje ne bi bile pridružene Srpskom dobrovoljačkom korpusu. Govorio je sa ogorčenjem o ponašanju poslednjih srpskih ministara i žalio se što Nedić nije

²⁰ AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, Izjava Dragog Jovanovića na saslušanju u istražnom zatvoru u Beogradu; AVII, NAV, N-T-501, 250/756-69.

održao svoje obećanje da će ostati kod trupa koje se bore. Damjanovića (general Miodrag Damjanović, šef Nedićevog kabineta — M.B.), je sreo u Beogradu samo još na polasku; Kabinet za vanredne prilike koji je odobrio Vojni zapovednik, nije funkcionisao, a jedan obezglavljeni odbor pod intendanturom generala Pešića iz Predsedništva vlade, mogao je samo s mukom da nagovori da odustane od upućivanja poziva partizanima da dođu u Beograd."²¹

Istog dana, kada je Ljotić sa Srpskim dobrovoljačkim korpusom počeo da se povlači iz Srbije, uputio je Ratka Parežanina, šefa Vaspitnog odeljenja SDK, sa još 30 dobrovoljaca u Crnu Goru. Njegov zadatak je bio da ubedi Pava Đurišića da se i on sa svojim četnicima povlači ka Slovenačkom primorju, gde su se, navodno, imale koncentrisati sve „nacionalne srpske trupe”.²² Zanimljivo je da je 5. oktobra izdat proglas Uprave grada Beograda stanovništvu grada, iako je Dragi Jovanović sa svojim saradnicima dan ranije napustio Beograd. Verovatno da je proglas bio napisan ranije pa su ga toga dana lepili ili službenici koji su se još nalazili u gradu ili, pak, nemačke okupacione vlasti. Uglavnom, sadržina i ovog, jednog od poslednjih kvislinških akata, bila je u istom stilu kao i sva ranija kvislinška dokumenta. Naime, stanovništvo se pozivalo da održava red, mir, bezbednost; da izvršava naređenja nemačkih okupacionih vlasti itd.²³

Milan Nedić je napustio Beograd 6. oktobra. Međutim, prema njegovom tvrđenju (posle rata u istražnom zatvoru u Beogradu), 4. oktobra je održao jedan sastanak u gradu sa oko 200 „desničara”, a dan kasnije sa oko 50 „levičara”. Navodno, i jedni i drugi su tražili od njega savete — kako da se ponašaju u novonastaloj situaciji, kada „vlada narodnog spasa” definitivno napušta Srbiju. Isto tako, Nedić ističe da je 6. oktobra izdat proglas narodu, od koga je traženo da ostane mirno, da ne pruža otpor komunistima niti jedinicama Crvene armije. Tekst ovog proglasa nismo mogli naći. Pitanje je da li je uopšte i objavljen. Nedić je verovatno na ovaj način pokušao da „dokaže” kako je čak i u momentu napuštanja teritorije „majke Srbije” mislio o njenim stanovnicima, te im je predlagao kao i ranije „red, mir, rad”.²⁴

Ubrzo posle odlaska Nedićeve vlade iz Beograda (10. oktobra), komandant Jugoistoka imenovao je jedan činovnički aparat za obavljanje najneophodnijih administrativnih poslova za vreme dok Nemci ne napuste Beograd. U naredbi o imenovanju ovog tela pisalo je sledeće: „Da bi se posle odlaska srpskih ministara mogli produžiti poslovi državne uprave, naredio sam niže imenovanim činovnicima pojedinih ministarstava da

²¹ AVII, NAV, N-T-120, 780/371742/713.

²² AVII, NAV, N-T-77, F-1300/316—318; B. Kostić, n. d., 176.

²³ AVII, Nća, red. br. 7/2, k. 90.

²⁴ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, Izjava 5. I 1946.

vode poslove, i od njih obrazovao Odbor državne administracije za Srbiju." Zatim se navode imena članova ovog odbora: za Ministarstvo pravde — Aleksandar Pelivanović; za Ministarstvo građevina — inž. Nenad Lancoš; za Ministarstvo prosvete — Dušan Milojković; za Ministarstvo saobraćaja — inž. Milan Jojić; za Ministarstvo pošta — inž. Josif Štok; za Ministarstvo narodne privrede — dr Milutin Bošković; za Ministarstvo unutrašnjih poslova — Aleksandar Pekezović; za Ministarstvo socijalne politike — arh. Aleksandar Đorđević; za Ministarstvo poljoprivrede — Buda Cvijanović; za Ministarstvo finansija — dr Milan Horvatski; za Predsedništvo ministarskog saveta — Ivan Petković, koji je ujedno bio predsednik „Odbora državne administracije”.²⁵

Međutim, ovaj odbor nije ništa radio. Nije održao ni jedan sastanak. U stvari, Nemci su sa ovom svojom naredbom hteli da upozore stanovništvo da je obavezno da i dalje izvršava njihove naredbe; da i posle odlaska Nedićeve vlade, postoji, navodno, jedna nova srpska civilna institucija za održavanje reda i mira. Dakle, ovo je bio samo propagandni manevar nemačkih okupacionih vlasti. Hteli su da zaplaše stanovništvo grada Beograda, kako se ovo ne bi aktivnije angažovalo na strani oslobodilačkih snaga, koje su organizovano delovale u gradu i pripremale teren jedinicama NOVJ, da zauzmu Beograd sa što manje gubitaka. Ipak, Beograd je oslobođen 20. oktobra 1944. U toj operaciji učestvovali su rame uz rame borci iz raznih krajeva Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. U borbi za oslobodjenje glavnog grada okupirane Jugoslavije, poginulo je oko 3.000 pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i oko 1.000 boraca Crvene armije.²⁶

Tačno 14 dana pre oslobodjenja Beograda, „vlada narodnog spasa”, sa Milanom Nedićem, napustila je Srbiju (jedino Nedićevi ministri: Veselinović i Đorđević ostali su u Srbiji i kasnije pali u ruke organa UDB-e). U nedićevoj pratnji bili su: šef njegove lične bezbednosti — Đura Tripković, načelnik Ministarstva unutrašnjih poslova Đura Sarapa, Mitar Đaković, docnije u emigraciji sekretar patrijarha Gavrila Dožića, Božidar Darko Petrović, novopostavljeni šef „radničke delegacije” u Nemačkoj; inž. Aleksandar Cele Dragičević, zastupnik američkog „Forda” u Beogradu, i Velibor Protić, šef opšteg odeljenja propagandnog odeljenja Nedićeve vlade. Sa nemačke strane Nediću je dodeljen kao pratnja Kronholc, generalni konzul Nemačke u Beogradu. Nedićevu kolonu automobila (tri putnička automobila: jedan je pripadao Nedićevoj vladi, a dva privatna Kronholcu) pratila su dva nemačka „pancer-jegera” (laka borna kola), koji su krčili put kroz kolone nemačke vojske u povlačenju, kao i kroz kolone folks-

²⁵ AVII, Nća, reg. br. 1/21, k. 50, Naredba generala Felbera, 10. oktobra 1944.

²⁶ Opširnije: Beogradska operacija 20. oktobra 1944.

dojčera, koji su napuštali Srem. Putovali su preko Indije, Novog Sada, Subotice, Segedina, Budimpešte i 11. oktobra bili su već u Beču.²⁷

Time je misija Nedićeve vlade u Srbiji i formalno bila završena. Odlaskom iz Beograda najviši kvislinški funkcioneri za kratko vreme umakli su organima narodne vlasti u novoj Jugoslaviji. Više od godinu dana, te iste kolaboracionističke snage nastavile su svoj kontrarevolucionarni rad u izbeglištvu, sve dok ih najveći deo nije bio izručen jugoslovenskim istražnim organima kao ratni zločinci.

²⁷ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, Zapisnik o saslušanju Nedića, 5. I 1946. — B. Kostić, n. d., 181; Jovan P. Trišić, u n. d., str. 98. u vezi sa Nedićevim bekstvom iz Srbije, piše: „Dok je đeneral Simović sa kraljem i čelom vladom prebegao kod svojih saveznika, dotle i Nedić, ali samo u društvu lične pratnje i nekih žena, a pod zaštitom nemačkih bornih kola, beži, isto tako, svojim saveznicima, ali u Beč. Ovo je najbolji dokaz da je Nedić bio, a i do kraja ostao, veran saveznik Nemcima. Ja sam uveren da će se ovog Nedićevog akta postideti svaki Srbin.”

„NEDIĆEVA ORUŽANA SILA" I ČETNICI DRAŽE MIHAILOVIĆA U PANIČNOM BEKSTVU NAPUŠTAJU TERITORIJU SRBIJE

Pred snažnim naletom jedinica NOVJ, a potom i jedinica III ukrajinskog fronta Crvene armije, nastalo je opšte povlačenje svih okupatorskih, a s njima i kvislinških i četničkih snaga sa teritorije Srbije. Videli smo kako su kvislinški „političari" u paničnom bekstvu napuštali Srbiju. Slično je učinila i njihova vojska. Međutim, njeno povlačenje bilo je mnogo komplikovanije, s obzirom na broj ljudstva, te su im gubici u svakodnevnom borbama protiv jedinica NOVJ bili izuzetno veliki. Računa se da se povlačilo oko 20.000 nedićevaca, ljotićevaca i četnika DM. Iako je u Pranjanima 6. septembra 1944. doneta odluka o objedinjavanju svih kvislinško-četničkih snaga radi efikasnijeg pružanja otpora jedinicama NOVJ, kasnije, početkom oktobra kada je trebalo bežati iz Srbije, ta „Srpska oružana sila" bila je potpuno nejedinstvena i dezorganizovana, tako da nije bilo ni govora o nekom planskom povlačenju. Pored toga, komandanti štabova ovih jedinica nisu bili načisto u kom pravcu da odstupaju. Bilo je niz kombinacija: da se ide preko Kosova i Skoplja u Grčku; preko Sandžaka u Crnu Goru ili Albaniju; preko zapadne Srbije u Bosnu, a potom u Dalmaciju; preko Srema u Slovenačko primorje itd. Ako svemu ovome dodamo činjenicu da ni „Nedićeva oružana sila" nije odstupala u istom pravcu (Srpska državna straža povlačila se sa četnicima DM preko zapadne Srbije i Sandžaka za Bosnu, a Srpski dobrovoljački korpus, preko Srema i teritorije NDH, za Sloveniju), onda tek možemo videti kakvo je rasulo vladalo u tim jedinicama. U izjavi u vezi s tim Milan Nedić je rekao: „Projektovano objedinjavanje svih oružanih jedinica vladinih, kako je zamišljeno, pod komandom generala Damjanovića, nije se moglo ostvariti.²⁸ Prvo, dobrovoljački korpus, kojim je komandovao inženjerski brigadni general Košta Mušicki, nije hteo da prima naređenja od generala Damjanovića, izgovarajući se, da mu je naredio načelnik štaba Felberov, general fon Gajtner, da SDK, iako neće biti upotrebljen protivu Rusa, ipak ostaje pod nemačkom komandom. Drugo, i sam general Damjanović

²⁸ Reč je o odluci Nedićeve vlade na pretposlednjoj sednici u vezi sa ovim: „Odmah povući vladine oružane snage iz zahvata nemačkih komandanta, da ih ne bi ovi upotrebili u borbi protiv Rusa; koncentrisati ih na prostoru Beograd, Obrenovac. Ub; Objediniti komandu nad svima njima, predajući je u ruke đeneralštabnog brigadnog đenerala Miodraga Damjanovića, šefa Kabineta ministra-predsednika i uputiti ih ka Šapcu na Drinu, gde će dobiti novo naređenje." (Arhiv SUP Srbije, Nedićeva izjava, 5. I 1946).

bio je u vodama Draže Mihailovića, pa nije hteo da izvrši vladino naređenje da ide ka Šapcu i Drini. Izgleda da su pod njegovim uticajem i njegovog načelnika štaba, đeneralštabnog majora Jankovića, došla k meni sva tri komandanta vladinih trupa: komandant Srpske državne straže Borivoje Jonić, komandant Granične straže pukovnik Pogačar i komandant Narodne garde kapetan Stefanović. Oni su izjavili da oni neće da idu ka Drini, no žele da ih general Damjanović vodi ka Kragujevcu na sjedinjenje sa četnicima. Sutradan doneo mi je naređenje dobijeno od Draže, da sa Kalabićevim četnicima odmarširaju i vladini odredi za Kragujevac i Kraljevo. Tako su se vladine jedinice podelile: jedne ostale pod nemačkom komandom a druge otišle sa Mihailovićevim četnicima."²⁹

Pored toga što su kvislinške jedinice bile nejedinstvene, njihovo odstupanje u raznim pravcima, bilo je motivisano različitim pobudama. Dok je Ljotić sa svojim dobrovoljcima odstupao ka Slovenačkom primorju u nadi da će se na tom prostoru „nacionalne snage" prestrukturirati, organizovati i zajedno sa Nemcima ponovo vratiti u Srbiju, Srpska državna straža i četnici nadali su se da će se u nekom delu jadranskog primorja sastati sa Anglo-Amerikancima, čije su iskrcavanje očekivali: „Ljotić mi je predlagao da odstupim sa njegovim ljudima, Dobrovoljačkim korpusom. Na taj način privukli bi masu naroda, osobito mlađeg sveta, te bi brojno stanje korpusa naraslo i do dvadeset hiljada. Ja sam mu objašnjavao da je moja politička misija po dolasku Saveznika u Jugoslaviji završena. On me je ubeđivao u suprotnom, i o velikoj ofanzivi na Balkanu u najskorijoj budućnosti. Ja nisam posustao i mi smo se rastali vrlo hladno", izjavio je Milan Nedić na saslušanju posle rata.³⁰

Inicijativa Srpskog dobrovoljačkog korpusa bila je u skladu sa koncepcijom Nemaca, koji su takođe imali svoje planove. Naime, da im kvislinške jedinice posluže u jednoj varijanti: da osiguravaju njihovo povlačenje sa preostalog dela okupirane Jugoslavije; a u drugoj, ukoliko dođe do eventualno njihove nove ofanzive na Balkanu, da im kvislinške, pa i četničke jedinice ponovo priteknu u pomoć u borbi protiv jedinica NOVJ. Uglavnom, u prvoj polovini oktobra sve kontrarevolucionarne snage iz Srbije bežale su glavom bez obzira u raznim pravcima. Dragi Jovanović, sa svojom Specijalnom policijom i ostalim organima Uprave grada, prvi je napustio Beograd. Oni su 4. oktobra seli u vozila koja su posedovali i za nekoliko dana već su bili u Beču, gde su se stavili na raspolaganje bečkoj policiji.³¹

²⁹ Isto.

³⁰ U daljem tekstu Nedićeve izjave od 5. I 1946. pisalo je u vezi s tim: „Četvrtog oktobra prolazio je Kalabić sa svojim četnicima kroz Beograd, idući za Kragujevac. Njega je doveo k meni general Damjanović. Kalabić mi je tom prilikom kazao kako Draža vrši koncentraciju svih svojih snaga na prostoru Kraljevo, Raška, Požega, Užice, a odatle će poći u susret Englezima, koji treba da se iskrcaju u Dalmaciji i oko Neretve, zato i Damjanović mora da ide na koncentracijsku teritoriju. Ovom prilikom oborio se na Dobrovoljački korpus i na Mitu Ljotića, što sluša Nemce, a ne Dražu" (isto).

³¹ AVII, Nća, br. 19/7. k. 1, Izjava Dragog Jovanovića u istražnom zaptvoru u Beogradu, Arhiv SUP Srbije, Nedićeva izjava 5. I 1946.

Ostale kvislinško-četničke snage su takođe napustile teritoriju Srbije u periodu od 15—20. oktobra. Međutim, najorganizovanije su odstupale jedinice SDK, o čijem su povlačenju Nemci vodili naročitu brigu. Još 19. septembra 1944. Riter, savetnik u nemačkom poslanstvu u Beogradu, pisao je, u odsustvu Nojbahera, svom resornom Ministarstvu da se ne sme dozvoliti da SDK uništi Crvena armija i partizani, već ih treba blagovremeno transportovati u Slovenačko primorje, radi borbe protiv partizana. U istom izveštaju podvlači se da bi prisustvo SDK u Primorju moglo da se iskoristi i u propagandne svrhe kod italijanskog stanovništva, naime, da ono vidi da „još ima snaga koje se bore na strani Trećeg Rajha”.³² Verovatno u sporazumu sa Komandom Jugoistoka, štab Srpskog dobrovoljačkog korpusa, odnosno vodstvo „Zbora”, na svojoj sednici od 27. septembra, donelo je odluku da se povuku preko Srema u Slovenačko primorje.³³ Nešto kasnije (4. oktobra), Dimitrije Ljotić je uputio šefa Vaspitnog odseka SDK Ratka Parežanina sa radio-stanicom i 33 dobrovoljca u Crnu Goru, sa zadatkom da ubede Pavia Đurišića, s kojim su bili u izuzetno dobrim odnosima još od ranije, da i on, sa svojim četnicima, odstupa u pravcu severozapada.³⁴ Parežanin je „uspešno” stigao do Crne Gore, sastao se sa Pavlom Đurišićem, uspostavio vezu sa Nemačkim konzulatom u Cetinju i kasnije se sa kvislinškim jedinicama prebacio u Postojnu.³⁵

Kada je reč o odstupanju kvislinških i četničkih snaga, treba istaći da su one, pored borbi sa partizanima, u kojima su stalno trpele gubitke, bile izložene i pokolju ustaša, koji se nisu slagali da ovi prelaze preko teritorije NDH. Paradoksalno je da se saradnici okupatora (srpski kvislinzi i ustaše), čija su ideološka opredeljenja bila identična, nisu trpeli samo zbog toga što su pripadali različitim nacionalnostima. Dakle, šovinizam iz predratnog perioda prenet je i u period okupacije, čak ni Srpski dobrovoljački korpus nije bio pošteđen od ustaša. Zbog toga je Nojbaher, u svojstvu specijalnog opunomoćenika za Jugoistok, 9. oktobra 1944. uputio protest nemačkom poslaniku u Zagrebu, Kašeu, da ovaj utiče na vladu NDH da ne ometa prolazak SDK preko teritorije NDH s „obzirom da se ovi bore

³² AVII, N-T-120, 780/371714.

³³ P. Martinović, n. d., 461.

³⁴ B. Kostić, u n. d., 176, tvrdi da je baš tih dana boravila delegacija koju je uputio Pavle Đurišić Ljotiću, moleći da ovaj sa SDK putuje, preko Sandžaka, na Crnogorsko primorje, tvrdeći da će se u tom delu iskrcati Anglo-Amedikanci. „Ne možemo da promenimo našu odluku. Eto, Parežanin ide do Pavia pa će mu on, pođe li mu za rukom da se prebaci do njega, sve ovo opširno objasniti”, navodno je rekao Ljotić delegaciji P. Đurišića. Kostić takođe piše o sadržini uputstva koje je Ljotić dao Parežaninu: „Ko zna koliko će njihova (Titova) okupacija trajati. Ti ima da ostaneš u zemlji za svaki slučaj, ako se ne prebaciš do Pavia. Docnije ćemo nastojati da uhvatimo vezu. Mi demo u Sloveniju, i to vrlo brzo. Ako ti bog pomogne pa se, ipak, probiješ i dođeš do vojvode Pavia, onda ima da mu kažeš naše mišljenje, da se Englezi neće iskrcati, da mi, stoga, idemo za Sloveniju da tamo čekamo kraj i uspostavljamo veze sa Amerikancima.”

³⁵ AVII, London, N-4, H, 299064—299066. — Opširnije o ovome vidi Ratko Parežanin, *Drugi svetski rat i Dimitrije Ljotić*, Minhen, 1971.

u pozadini nemačkih trupa protiv partizana i obezbeđuju normalno povlačenje Nemaca ispred Sovjeta".³⁶

Pitanje boravka srpskih kvislinških jedinica na teritoriji NDH, pa bilo to samo za kratko vreme, izazivalo je žive diskusije na relaciji Nemci—ustaše. Nemački poslanik u Zagrebu, Kaše, poslao je 15. oktobra 1944. izveštaj svom resornom ministarstvu, obaveštavajući ga da je u Zagrebu dramatična situacija; da protesti vlade NDH ne prestaju; da ova naglašava da se njene vojne formacije (ustaše) neće boriti zajedno sa Srbima, iako su na istoj strani borbene linije i protiv istog neprijatelja.³⁷ Samo četiri dana kasnije (19. oktobra), Kaše je dobio instrukcije od Ministarstva spoljnih poslova Rajha kako da se ponaša u novonastaloj situaciji. Naglašeno je da se ne sme dozvoliti da 4.000 pripadnika SDK unište partizani i Crvena armija, već ih treba transportovati u Primorje.³⁸ Istog dana, Ribentrop je u telegramu Nojbaheru, čije se poslanstvo nalazilo u Vukovaru, pisao sledeće: „1) Pošto je gaulajter Rajner (Rainer) izjavio da je saglasan s tim da čitav Srpski dobrovoljački korpus u datom slučaju bude doveden u jadransko obalsko područje, odlučeno je da SDK bude preveden u tu oblast. Odgovarajuću naredbu izdaće Vrhovna komanda oružanih snaga. Pošto dobrovoljački korpus treba da bude na toj teritoriji upotrebljen za borbu protiv bandi, predviđa se da tamo bude stavljen pod komandu Višeg SS i policijskog vođe Globočnika. 2) Poslanik Kaše je u vezi s prolaskom trupa kroz Hrvatsku izjavio da veruje da će moći Poglavnika i hrvatski narod navesti na razborito ponašanje, pod pretpostavkom da se radi samo o prolasku. Kaše se istovremeno obaveštava da je prema gornjoj odluci ta pretpostavka data. 3) Molim da se o daljim pojedinostima trenutka prolaska, prolaska kroz Hrvatsku i prihvatanja na jadranskoj obalskoj teritoriji sada, po mogućnosti, sporazumete odande s Vrhovnim zapovednikom Jugoistoka, s Nedićem, poslanikom Kašeom, gaulajterom Rajnerom i vođom grupe Globočnikom. Molim da se posebno povede računa o tome da dosad dokazana disciplina Srpskog dobrovoljačkog korpusa ne olabavi za vreme prolaska kroz Hrvatsku.”³⁹

Uglavnom, posle mnogih, čak i oštrijih polemičkih tonova između Nemaca i ustaša, ovi su, ipak, morali da se povinuju naređenjima Hitlera i Ribentropa. Dvadeset devetog oktobra 1944. Srpski dobrovoljački korpus već se nalazio u Osijeku. U pet pukova, tada je imao 4.624 vojnika i 217

³⁶ AVII, NAV, N-T-120, 780/371717. — SDK krenuo je iz Beograda 8. oktobra preko Srema; 4 dana kasnije krenuo je i Ljotić. Pre polaska B. Kostić u n. d., 173, tvrdi da je išao kod predstavnika D. M. da im nudi zajedničko povlačenje, ali samo u Sloveniju: „Ljotić mi je stavio u zadatak da idem kod četnika u Mali Mokri Lug i da im predložim zajedničko povlačenje preko Srema za Sloveniju. Otišao sam kod Joksića, gde je bilo više četničkih oficira i o ovom sam ih obavestio. Oni su smatrali da se trebamo zajednički povlačiti, ali ne u Sloveniju, već u Bošnu, odnosno u Dalmaciju i C. Goru, gde će se iskrcati Anglo-Amerikanci. Četnici nisu prihvatili Ljotićev predlog. Pošli su ka Topoli, Kraljevu, Bosni, gde se i Draža tada nalazo.”

³⁷ AVII, NAV, N-T-120, 780/371715.

³⁸ AVII, Mikroteka, NAV, N-T-120, 780/371714.

³⁹ AVII, Bon, 6/036.

oficira, i već sutradan je utovaren u specijalne nemačke transporte. Početkom novembra već su bili na teritoriji Slovenačkog primorja. Bataljoni SDK bili su raspoređeni po mnogim mestima, a Komanda SDK, sa vodstvom „Zbora“, bila je najpre smeštena u Ilirskoj Bistrici, a potom u Postojni. Koliko su Nemci još računali na ovu kvislinšku vojnu formaciju, koja im je očigledno bila najpouzdanija od svih saradnika na Balkanu, govori i činjenica da je čak Nojbaher došao u Osijek da organizuje transportovanje jedinica SDK preko teritorije NDH. I ne samo to. Nemci su i dalje računali najozbiljnije na pripadnike SDK, pa su za njih pripremali novo naoružanje; zatim, povećanje ljudstva i do 15.000, uključivši srpske zarobljenike u Nemačkoj itd. O tim svojim planovima Junker je pisao u izveštaju za Nojbahera sledeće: „Za organizovanje nada se dalekosežnoj nemačkoj potpori, i to ne samo u pogledu mogućnosti vrbovanja već i za opremu u oružju i spravama. Pomišlja se na ustanovljenje jednog artiljerijskog puka sa 2 odeljenja (haubice i brdski topovi). Pešadijski pukovi treba da budu pojačani sa po 8 oklopnih bornih kola, odnosno jurišnih oruđa, kao i protivtenkovskim topovima i teškim minobacačima. Lake mašinske puške, francuskog porekla, moraju se zameniti pošto su ispucane, a cevi ne mogu da se zamenjuju. Kao hitno potrebno označava se konačno reorganizacije komore i snabdevanja: ponovo okupljanje veće mase Srpskog dobrovoljačkog korpusa ima, kao što se očekivalo, povoljno dejstvo na raspoloženje ljudi. Osećaju se kao poslednja srpska jedinica koja je još pod oružjem, kao pozvani zastupnici srpske nacije.“⁴⁰

U situaciji rasula i propasti sila Osovine, a s njima i kvislinških snaga, Dimitrije Ljotić je po odobrenju Nemaca, kako izveštava specijalni opunomoćenik za Jugoistok, 29. oktobra, krenuo na dalju regrutaciju ljudstva u jedinice SDK. Imao je nameru da ga vrbuje među srpskim zarobljenicima u Nemačkoj. Po njegovoj proceni, Srpski dobrovoljački korpus mogao bi se povećati za još oko 10.000 ljudi i tako pomoći svojim saveznicima — Nemcima, sada kada im je pomoć bila neophodnija nego ikada.⁴¹ Iz dokumenata koja su kasnije nastala, vidimo da se nije odstupalo od namere da se SDK brojčano poveća. Na primer, u poverljivom i šifrovanom telegramu od 20. decembra 1944, koji je Nojbaher uputio komandantu Jugoistoka, navodi se da će se raditi na popunjavanju SDK, tako da ima 15.000 ljudi. Od njih bi se stvorilo, kako se dalje napominje „jezgro spo-

⁴⁰ AVII, NAV, N-T-120, 780/371712-13. — Nedić je u svojoj izjavi, 5. I 1946, takođe naglasio koliko su Nemci još računali na pripadnike SDK: „Dr Nojbaher prilično se zadržao, koje u Beogradu, koje u Osijeku, gde je bio štab komande Zid-ost. armija generala Vajksa. On se je zadržao tamo da sa Mitom Ljotićem uredi pitanje dobrovoljačkog korpusa, koji je od Vinkovaca do Osijeka prebačen železnicom. U Osijeku zadržao se samo toliko da ga Nojbaher predstavi generalu Vajksu, a potom transportuje za Postojnu, Slovenšku Bisticu i Rijeku. Docnije je došao vojvoda Jevđević (Dobrosav) sa svojim četnicima u Postojnu, pa u Trst, i pop Dujić (Momčilo) iz Dalmacije sa svojim četnicima za Goricu. Namera je bila dr Nojbahera da tu stvori veću srpsku vojsku i uputi je na jugozapad da sa hrvatskom vojskom brani NDH i pomogne generala Lera izvući iz teškog položaja u koji je zapao“ (Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje).

⁴¹ AVII, NAV, N-T-120, 780/371712/713.

sobno za specijalne zadatke u borbi protiv jedinica NOVJ".⁴² O svemu ovome Herman Nojbaher je razgovarao sa Milanom Nedićem 19. decembra 1944. u Beču. Složili su se da Srpskim dobrovoljačkim korpusom rukovodi Dimitrije Ljotić, koji je kako su oni konstatovali, već do tada, radeći na stvaranju specijalnih centara za borbu protiv NOP-a, imao „zapaženih rezultata".⁴³

Tako je posle mnogih napora i Nemaca i Komande SDK, najelitnija srpska kvislinška jedinica stigla u Slovenačko primorje. Međutim, videli smo da su kvislinzi na tom dugom putu, uprkos jakoj podršci nemačkih okupatora, imali dosta problema. Ustaše su čak iz blindiranih vozova na stanicama izvlačili pojedine pripadnike SDK i ubijali ih. Na primer, decembra 1944, na železničkoj stanici u Zagrebu, ustaški pukovnik Makso Luburić izvukao je iz jednog voza 36 ljotićevaca, koji su odmah zatim streljani. Ovakvih primera bilo je više pa je Ministarstvo spoljnih poslova Rajha 16. decembra uputilo oštar protest poslaniku Kašeu. Naloženo mu je da odmah poseti Pavelića i uloži protest protiv samovolje ustaša, koji maltretiraju njihove saveznike.⁴⁴ Nešto ranije (12. decembra) Vagner je obavestio Komandu Jugoistoka da je Rajshfirer SS, sve srpske kvislinške vojne formacije, koje stižu u Primorje (kako SDK tako i četnike DM), stavio pod komandu SS — vođe grupe dra Behrendsa i naredio da se SDK odmah, a četnici čim budu oslobođeni u toku pokreta za odvajanje od neprijatelja, premeste u italijansko primorje radi borbe protiv partizana.⁴⁴³

Međutim, mnogo tragičnije su prošli pripadnici Srpske državne straže, koji su se sa četnicima DM povlačili iz Srbije, ali ne u Sloveniju, već u Bosnu, gde se već odranije nalazio Draža Mihailović sa svojim najužim štabom i znatnim brojem četnika iz Srbije i istočne Bosne. Komande Srpske državne straže i Srpske granične straže napustile su Beograd 5. oktobra, a samo dan kasnije one u Jagodini stvaraju „Srpski udarni korpus" (SUK), koji je bio stavljen pod neposrednu komandu Miroslava Trifunovića, komandanta četničkog pokreta DM u Srbiji. Za komandanta Srpskog udarnog korpusa postavljen je divizijski general Stevan Radovanović, dotadašnji komandant SDS u Beogradu, a za njegovog zamenika general Borivoje Jonić, dotadašnji komandant celokupne SDS. Tako je Draža Mihailović i formalno preuzeo komandu i nad oružanim jedinicama koje su do tada pripadale Nedićevoj vladi, a sve radi što efikasnije borbe protiv NOVJ, koja je u pobedonosnom nastupanju oslobađala zemlju od okupatora.⁴⁵

U toku borbi u oktobru i novembru 1944. snage Draže Mihailovića bile su poražene na svim frontovima u Srbiji od jedinica NOVJ, pa je komandant četničkih jedinica u Srbiji Trifunović, bežeći iz Srbije, stigao u Bosnu sa ostatkom svojih snaga, prešavši Drinu kod Badovinaca (Mačva). Bežeći iz Srbije, njegove jedinice, kako one koje su se s njim povlačile, tako i druge koje su bežale sa Nedićevom SDS (preimenovane od četničkog

⁴² AVII, NAV, N-T-120, 780/371709-711.

⁴³ Isto.

⁴⁴ AVII, Bon, 3/964—966.

⁴⁴³ AVII, Bon, 3/957.

⁴⁵ Izdajnik, 50; B. Kostić, n. d., 180; P. Martinović, n. d., 367.

štaba DM u SUK), takođe i njegove snage iz Sandžaka i Crne Gore, odstupale su sa nemačkim kolonama koje su takođe bežale iz Srbije. Četničke jedinice u odstupanju, vodile su sa nemačkim jedinicama svakodnevne borbe protiv jedinica NOVJ i bile strahovito tučene u svim okršajima.⁴⁶

Pripadnika SDS, odnosno od 6. oktobra „Srpskog udarnog korpusa“, bilo je tada oko 6.500. Oni su se okupili u Jagodini i, preko Varvarina, Trstenika i Kruševca, 14. oktobra stigli su u Kraljevo, gde su se spojili sa znatnim delom četnika DM. Samo dva dana kasnije (16. oktobra) bili su u Raškoj. Dalje povlačenje ove obezglavljene vojske išlo je prema Novom Pazaru i Sjenici. Trećeg novembra bili su u Prijepolju i, prema nekim podacima, tada je bilo ukupno četnika DM i pripadnika SUK-a oko 12.000 do 15.000. Samo šest dana kasnije (9. novembra) bili su u Pljevljima, gde su strahovito potučeni od jedinica NOVJ. U emigrantskoj literaturi ima dosta podataka o bekstvu kvislinško-četničkih snaga, tako da pojedini autori tvrde da su ove jedinice do dolaska u Pljevića već izgubile jednu trećinu svog ljudstva. Takođe se ističe da je u daljem odstupanju znatan broj pripadnika ovih jedinica bio zarobljen od strane jedinica NOVJ ili su, napuštajući glavninu, bežali u raznim pravcima^{46b}; 27. novembra bili su u Čajniču, 2. decembra u Goraždu. Jedan od učesnika ove neslavne „ekspedicije“ Petar Martinović Bajica, koji je ujedno autor publikacije o Milanu Nediću, ovako opisuje susret nedićevsko-četničkih snaga sa njihovim komandantom Dražom Mihailovićem u Bosni: „Draža je napustio Srbiju i prešao sa svojom pratnjom preko Drine u istočnu Bosnu, gde je sačekao dolazak živih ljudskih silueta pod nazivom: 'kraljevska vojska u otadžbini', koju Draža obilazi u selu Vrapce, sa svojim oskudnim štabom, gde sam bio i ja. Ovo je bilo 15. decembra 1944. Prisutnih je bilo oko 2.000 pocepanih, bosih, vašljivih, gladnih i do neverovatnih granica iscrpljenih i izmučenih ljudi, noseći svaki svoj krst na golgotu — da tamo bude raspet.“⁴⁷

Najbolji dokaz o strahovitom porazu kvislinško-četničkih jedinica do dolaska u Bosnu, pored ostalog, jeste i podatak da je od njih 12.000—15.000, koliko ih je, navodno, bilo u Prijepolju, D. Mihailović imao u stroju svega 2.000 ljudi. To je bila razbijena rulja kvislinške vojske, koja u daljem povlačenju niti je imala koncepciju o pravcu odstupanja, niti, pak, snagu za dalje vođenje borbe: „Pred Tuzlom, kod Zivinaca“, piše Martinović, „imali smo teške borbe sa mnogo nadmoćnijim komunistima. Tu smo izgubili mnoge ljude, komoru i utrošili svu municiju. Nismo više imali čime voditi borbu.“⁴⁸

Isto.

^a P. Martinović, n. d., 464.

⁴⁷ P. Martinović, n. d., 207.

⁴⁸ P. Martinović, n. d., 371. — B. Kostić u n. d., str. 203, takođe piše o velikim gubicima kvislinških snaga: „Stražari su imali veoma velike gubitke na putu preko Sandžaka do Bosne, kao i u samoj Bosni. Padale su žrtve u borbama sa partizanima, od bombardovanja i od tifusa. Ostaci stražara (njih oko 1.600), oficira, podoficira, kaplara, vojnika, rešili su da napuste Bosnu. Došli su iznureni i bolesni u Beč, gde ih je takođe dosta stradalo od bombardovanja i tifusa.“

Međutim, Nemci, kao i u mnogim situacijama ranije, pritekli su svojim saveznicima u pomoć, iako prekasno. Pokušali su da spasu što se spasti može. Srpska državna straža već se bila odvojila od četnika DM i, na putu za Sloveniju, stigla je do Slavenskog Broda. Nemci su, ne zna se iz kojih razloga, potovarili oko 2.000 pripadnika SDS, umesto u Sloveniju, uputili pravo u Beč. U vezi s tim Nojbaher je 18. januara 1945. pisao Ribentropu: „U toku današnje noći stiže u Beč 2.000 ljudi, uglavnom srpske državne i granične straže, sa 200 oficira i 2 generala, koje sam ja već jednom najavio. Te su se trupe, marševima i borbama, koji su trajali čitave sedmice, probile iz srpskog prostora do Broda. Fizički i u pogledu opreme vrlo srozani, nisu mogli dalje da budu uvođeni u operacije. Pored toga je njihovo prisustvo u hrvatskom prostoru bilo politički veoma nezgodno. Stoga sam ugovorio, u sporazumu sa nadležnim vojnim vlastima, do daljeg, angažman na poslu u Beču, gde su oni hitno potrebni, i preko Ministarstva spoljnih poslova sam se obratio RBA-u u tom smislu. Danas sam primio obaveštenje da RBA želi da veći deo angažuje za šumsku ekonomiju u oblasti Gornjeg i Donjeg Dunava, Salcburga i Bajrojta, i molim ličnu intervenciju ministra spoljnih poslova Rajha da do tog ne dođe. U pitanju je srpska žandarmerija i granična straža, koja je godinama bila u partizanskom ratu i stoga je posle našeg povlačenja morala da računa sa uništenjem. Ti ljudi moraju ovde da budu kompletno upotrebljeni iz političkih i vojnih razloga, jer predstavljaju jaku borbenu snagu, koja će, kada ponovo stupimo u srpski prostor, biti od važnosti. Iz tih razloga moraju oni ostati na domaćaju političkog vodstva i vojnički na okupu, što najlakše može da se sprovede u Beču, gde oni do daljeg mogu korisno da budu upotrebljeni u okviru gradskog građevinskog zvanja, što je ugovoreno sa bečkim gradonačelnikom.”⁴⁹

To što su ove kvislinške vojne jedinice prebačene u Beč umesto u Slovenačko primorje, čudno je, ali se ipak nekako može razumeti. Možda je to bio propagandni manevar nemačke Komande Jugoistoka. Naime, da budu u Beču na okupu — Srpska vlada u izbeglištvu, Uprava grada Beograda sa Specijalnom policijom, pa i deo kvislinške vojske, koja je uspela da se peške probije do Slavenskog Broda. Kako su oni na tom putu prošli govori i podatak da ih je od 6.500, koliko ih je pošlo iz Srbije, stiglo do Beča svega oko 2.000. Međutim, najzanimljivije je u svemu ovome da jedan od najvećih nemačkih diplomata u to vreme — Herman Nojbaher, u citiranom pismu ističe da treba držati na okupu novodošle kvislinške jedinice „jer predstavljaju jaku borbenu snagu, koja će, kada ponovo stupimo u srpski prostor biti od važnosti”. Da li je stvarno Nojbaher bio toliko naivan da bi mogao poverovati da će Nemci ponovo stupiti u srpski prostor. Zar nije on već tada video da je kraj nemačkom fašizmu. Ili je, možda, hteo da se predstavi kod Ribentropa kao vojnik „čvrstog morala”; da on ne gubi veru u pobedu, čak i u situaciji kada je poraz neminovan. A možda je u pitanju bilo i drugo.

Boravak Srpske državne straže u Beču nije bitno menjao njen položaj. Smešteni u lošim prostorijama u centru grada, bolesni, gladni, iznu-

⁴⁹ AVII, Bon, 3/299370.

reni; izloženi svakodnevnom bombardovanju od savezničkih aviona. Sve je to primoralo Nemce da i njih prebace u Slovenačko primorje i da ih spoje sa ostalim kvislinško-četničkim snagama, koje su se tamo grupisale. Tako su ponovo kvislinške vojne formacije bile na jednom mestu. One su, razume se, bile više nego prepolovljene, usled gubitaka koje su imale u borbama protiv jedinica NOVJ, ali su i dalje vršene pripreme u nadi da će Nemci početi novu ofanzivu, okupirati ponovo Srbiju i pružiti njima priliku da nastave svoj kontrarevolucionarni rad.⁵⁰

Pored srpskih kvislinških jedinica (SDK i SDS), u Slovenačkom primorju su bile i četničke jedinice: popa Momčila Đujića (oko 6.000 ljudi), Dobrosava Jevđevića (deo preživelih četnika), Pavia Đurišića, slovenačke kvislinške jedinice i mnoge druge iz okupirane Jugoslavije. Svi su oni nastojali da na bilo koji način spasu svoje živote. Predstavljali su se kao antikomunisti i Nemcima i Anglo-Amerikancima i računali da će ih jedni ili drugi uzeti u zaštitu, kako ne bi pali u ruke jedinica NOVJ, koje su oslobađale poslednje stope svoje zemlje. Za to vreme je Draža Mihailović bio u Bosni, sa svojim štabom i razbijenim četnicima. Preko radio-stanice vojvode Jevđevića, s njim je uspostavljena veza. Odmah su nastali pregovori kako bi se sve ove kvislinško-četničke jedinice stavile pod Mihailovićevu komandu, kako bi se lakše mogli spasti kod Saveznika. U vezi s tim, iz Slovenačkog primorja poslata je jedna delegacija u štab DM, gde je sklopljen sporazum na osnovu koga su sve ove jedinice bile pod komandom Mihailovićevog generala Miodraga Damjanovića.⁵¹

Zanimljiva je izjava generala Koste Mušickog, komandanta Srpskog dobrovoljačkog korpusa, koju je dao na saslušanju u Beogradu 16. marta 1946. godine: „Naša je težnja bila da odemo na nacionalnu teritoriju (Julijska Venecija i Slovenačko primorje) i da tamo sačekamo zapadne Sa-

⁵⁰ B. Kostić, n. d., 203; P. Martinović n. d., 373. — Interesantna je izjava Milana Nedića od 5. I 1946. u Beogradu o dolasku kvislinških vojnih formacija za Beč: „On (Nojbaher) je govorio da moram ostati još koji dan (u Beču), jer je odobrio da odredi srpske državne i granične straže, kao i Narodne garde, koja će doći u Beč, jer su napustili Dražu, ukrcavaju se u Slavonskom Brodu u vozove, da ih ima oko 3.000. Ja sam molio da se transportuju gde i ostale srpske trupe, u Istru, no on mi je odgovorio: „Ne, da oni vide Beč i Beč njih da vidi, a i Vi da ih vidite“. Odmah zatim počeli su stizati železnički vozovi sa vojnicima bivših vladinih jedinica. Stanje njihovo bilo je više nego očajno: izgladneli, obosili i tako reći goli; većina bolesna i zaražena tifusom; smješteni u jednu ruiniranu školu od bombardovanja u centru Beča. Da bi izašli vojnike i podoficire protivu oficira, Nemci su smestili oficire po hotelima, odvojivši ih od ljudi. Odmah sam primio komandante tih jedinica, da se od njih obavestim o stanju i preduzimanju mera radi pomoći... Radi direktne pomoći njima su pridodati odmah iz poslanstva nemačkog jedan sekretar i pukovnik Boško Pavlović, šef vojnog i policijskog odeljenja iz Srpske bečke kancelarije. Iseljivanja ovih mučenika otežavala su prilike: Beč je bio stalno bombardovan, osobito centar, gde su se ovi stražari nalazili; nestašica lekova i sprema i slaba ishrana... Docnije, Nojbaher je naredio, u dogovoru sa Dimitrijem Ljotićem, da se svi ovi ljudi pridruže Dobrovoljačkom korpusu — četnicima" (Arhiv SUP Srbije, neregistrovano).

⁵¹ AVII, Nča, br. reg. 1/2, f. 4, k. 169, Izjava na saslušanju, 16. III 1946, komandanta SDK, generala Koste Mušickog.

veznike. Saveznike smo i sačekali, ali su nas oni početkom maja 1945, dakle, kroz nekoliko dana u Palmanovi razoružali i smestili u logor Forli (kod Bolonje). Englezi su našu vojsku smatrali kao vojsku koja se predala. Došavši u Slovenačko primorje, zatekli smo tamo i četnički odred Jevđevićev, a posle nas došla je i Dinarska divizija četničkog vojvode popa Momčila Đujića. Saveznici su i njih sve razoružali, kao i slovenske četnike generala Prezelja, koji su se nama pridružili. Sve četnike Saveznici su po razoružanju smestili u logore Forli i Čezena (18 km od Forlija)."⁵²

Tako se završila misija četničko-kvislinških snaga. Kapitulacijom fašističke Nemačke bio je neminovan i njihov krah. Najveći deo ovih saradnika okupatora predali su Saveznici jugoslovenskim vlastima da odgovaraju za nedela koja su u toku rata počinili.

AKTIVNOST SRPSKIH KVISLINGA U IZBEGLIŠTVU DO ZAVRŠETKA DRUGOG SVETSKOG RATA

Kvislinško-četničke snage posle napuštanja teritorije Srbije, u oktobru 1944. godine, bile su do završetka drugog svetskog rata koncentrisane u tri glavna centra: 1. u Austriji, gde je bila izbegla bivša Nedićeva vlada, znatan deo četničkog rukovodstva, policije i deo kvislinških vojnih formacija; 2. u Slovenačkom primorju, gde se nalazio Srpski dobrovoljački korpus sa svojim idejnim vođom Dimitrijem Ljotićem i 3. u raznim delovima istočne Bosne, kuda se kretao Draža Mihailović sa najvećim brojem svojih komandanata i sa neznatnim brojem četnika. Svi oni, pored toga što su pred snažnim naletom jedinica NOVJ pobjegli kako bi spasli svoje glave, stvarali su planove zajedno sa Nemcima kako bi se izmenila novonastala vojno-politička situacija u Srbiji. Nedić i Ljotić nadali su se i dalje da će doći do preokreta u odnosu vojnih snaga na Balkanu, razume se u korist Nemačke, što bi značilo njihov ponovni povratak u okupiranu Srbiju. Draža Mihailović, sa svojim štabom, nadao se da će se Saveznici iskrcati negde na Jadranu i da će se ponovo vratiti kralj i monarhija.⁵³

Kao što vidimo, planovi im nisu bili identični, ali su svi iz tabora srpske kontrarevolucije sarađivali sa Nemcima, bili su međusobno povezani i glavnu opasnost su videli u jedinicama NOVJ i Crvene armije i bojali se da će ovi ovladati celim prostorom Balkana. Tako je bilo sve dok fašistička Nemačka nije potpisala akt o kapitulaciji, 8. maja 1945. godine. Međutim, kada je reč o aktivnosti neprijateljskih grupa u emigraciji (oktobar 1944 — maj 1945), treba istaći da je naintenzivniji bio rad članova i funkcionera bivše Nedićeve vlade, koji su prvobitno bili smešteni u Beču, a

⁵³ Ljotić je 26. X 1944. iz Osijeka, gde se tada nalazio SDK na putu za Sloveniju, pisao jednom svom prijatelju u Srbiji: „Mi dobrovoljci smo rešili da napustimo Srbiju, jer se protiv Sovjeta ne možemo boriti, i da idemo za Slovenačku, jer procenjujemo ovako situaciju.“ Ljotić navodi da dobrovoljaca ima oko 5.000. On predviđa da će doći do sukoba između Anglo-Amerikanaca i SSSR i da u tome oni gledaju svoju perspektivu, a potom ističe: „Pokušavao sam da Srbi donesu neku odluku, ali uzalud. Nedić ostavio da svako radi kako hoće, a Draža me pozvao na sastanak i ja otišao 180 km i čekao ga na urečenom mestu u određenoj kući 6V2 sati, pa on ne dođe, niti posle javi ni jedne reči zašto ne dođe, niti me pozva po drugi put. Njegov pravac bi bio dobar da hoće Anglo-Amerikanci iskrcati se na našoj obali, ali oni neće; izgleda da to neće smeti učiniti sve dok ne odluče da raskinu sa Sovjetima. A šta će on dotle. Sa ozbiljnim snagama svojim ne može računati, jer ih ne može održati“ (AVII, NA, br. 44/9-3, k. 27).

potom u Kicbihlu (oblast Tirola) oko 550 km od Beča. Njihov rad svim sredstvima pomagali su Nemci, a glavni koordinator njihovih akcija bio je Nojbaher, čije se Poslanstvo takođe posle oslobođenja Srbije nalazilo u Beču. Već je bilo reči o tome da je kvislinška „prethodnica“ još 6. septembra 1944, sa Tanasijem Dinićem otputovala u Beč. I Draža Mihailović je tih dana u istom pravcu uputio svoju prethodnicu. Naime, u sporazumu sa Nemcima, iz još neutvrđenih pobuda, on je organizovao prebacivanje Milana Aćimovića u Beč sa još oko 20 simpatizera četničkog pokreta DM. Cela stvar je bila tako iskonstruisana kao da su Aćimović i njegovi saradnici uhapšeni na ilegalnom četničkom sastanku. Posle toga, rukovodstvo četničkog pokreta u Beogradu izdalo je letak pod naslovom: „Poslednji zločin Nemačke u Beogradu“, u kome je objavljeno da je „grupa rodoljuba pohapšena i internirana u Nemačku“.⁵⁴ Nedić, nije bio, kako je kasnije izjavio, obavешten o ovom „slučaju“, već je tek posle dolaska u Beč saznao od jednog takođe izbeglog kvislinškog funkcionera (Damjana Kovačevića), koji je doneo vest da je u Semeringu (Austrija) sreo Milana Aćimovića „koji je tamo interniran sa grupom od osamnaest koje građana, koje oficira — dražinovaca. On je molio da se sastane sa Vama. Ima da vam kaže Dražinu poruku i sa Vama samo se posavetuje o situaciji; da Vi od dr Klajbera izdejtstvujete odobrenje da ga puste u Beč k vama još sa trojicom drugova“.⁵⁵ Nedić je ovome dodao: „Ovo je bilo novo otkrivanje za mene. Čuo sam da je iz Beograda pomoću Gestapoa prebačena jedna veća grupa dražinovaca iz štabova 501. i 502. i da su kao hapšenici dovedeni u Beč, među njima i ministar Aćimović i inženjer Raden Ković. Ovo se naročito krilo od mene.“⁵⁶

U septembru i oktobru 1944. Tanasije Dinić i njegova grupa: Aleksandar Cincar-Marković, Đorđe Perić, Miroslav Spalajković, Božidar Nedić (brat Milana Nedića) i drugi, koji su imali izvanredno poznanstvo sa najvišim funkcionerima Nemačkog Rajha, obišli su niz centara u kojima su bili smešteni srpski radnici na prinudnom radu u Nemačkoj; zatim su posetili mnoge logore srpskih ratnih zarobljenika, pripadnike Nacionalne službe rada, koji su bili tamo na obuci, i razgovarali s njima u smislu priprema koje treba preduzeti kako bi se Srbija ponovo vratila pod okupaciju nacističke Nemačke. U istom cilju, Dinić je posetio i mnoge nacističke funkcionere, na primer, šefa RSHA Kaltenbrunera i šefa Gestapoa, grupenfirera Milera, Štab nemačke službe rada i mnoge druge visoke institucije Nemačkog Rajha, koje je obavestio o vojno-političkoj situaciji u Srbiji.⁵⁷

Kvislinška Nedićeva vladu u izbeglištvu, odmah po svom dolasku u Beč, počela je da drži svoje sednice; da stvara mnoge institucije za prihvatanje srpskih emigranata; da razrađuje dalju strategiju i taktiku radi borbe protiv komunizma; da raspravlja o svom daljem položaju; dimen-

⁵⁴ B. Kostić, n. d., 174.

⁵⁵ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, prema Nedićevoj izjavi, 5. I 1946, pred organima Ozne u Beogradu.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Arhiv SUP Srbije, Zapisnik o saslušanju Tanasija Dinića pred organima Ozne za Srbiju, 28. II 1946.

zijama saradnje sa Nemcima, pripremama kvislinških vojnih formacija za eventualne nove borbe u Srbiji i tome slično. Zanimljiva je izjava Dragog Jovanovića o sadržini razgovora na prvoj sednici bivše „vlade narodnog spasa“, održanoj sedinom oktobra 1944. u Beču: „U Beču je održana jedna sednica vlade na kojoj je trebalo da donese načelan stav o svom budućem držanju. Većina ministara izjasnila se da je potrebno da vlada ostane stalno na okupu i da, kao vlada, dejstvuje na okupljanju emigranata, da uspostavi vezu sa srpskim radnicima i zarobljenicima u Nemačkoj i da, na taj način, afirmira svoju aktivnost. Neki su ministri tvrdili da vlada više ne postoji i da bi mogao da se formira neki komitet koji bi se starao o izbeglicama i koji bi trebalo da nastoji da uspostavi vezu s emigracijom u Kairu i Londonu. Ali ove tvrdnje i predloži tada nisu prihvaćeni.“⁵⁸

Tanasije Dinić takođe iznosi svoju verziju sadržine razgovora na toj prvoj sednici Nedićeve „vlade“ u izbeglištvu: „Nedić je sednicu otvorio sa rečima da je vlada samo promenila mesto, inače, ona će i dalje postojati i raditi. Zatim je dalje bilo reči o tome da se formiraju borbene jedinice od naših radnika i zarobljenika, jer će, po rečima Nedića, situacija da se promeni. Nikakve konačne odluke nisu donesene, već je ostalo da Nedić razgovara sa Nemcima o daljem radu vlade.“⁵⁹

Status bivše „vlade narodnog spasa“, posle njenog prebacivanja u Beč, bio je potpuno neodređen. Zbog toga su se vodile žučne rasprave, kako u taboru kvislinških emigranata, tako između njih i Nemaca. Nedić i Spaljković naročito su insistirali da se njihova vlada, bez obzira na to što je u izbeglištvu, i zvanično prizna od vlade Rajha, kao što je to već učinjeno sa ostalim marionetskim vladama, na primer, Bugarske, Rumunije i Mađarske. Zbog toga su vođeni duži razgovori sa Nojbaherom, Kronholcem, Klajberom i drugim nemačkim diplomatima, koji su se tada nalazili u Beču. Prvobitno Nojbaher se zalagao da to ne bude vlada, već da joj se da neki drugi naziv, na primer: „Srpski klub“ ili „Srpski odbor za saradnju sa Nemačkom“. Za ovu svoju ideju pridobio je Dragog Jovanovića, koji je na prvoj sednici „vlade“ izneo to kao svoj predlog, navodeći da u jedno takvo telo treba da uđu 3—4 člana bivše vlade a da Nedić bude predsednik odbora. Međutim, to nije prihvaćeno od ostalih kvislinških funkcionera.⁶⁰ Već 17. oktobra u Beču je obrazovana takozvana „Srpska kancelarija“, kao neka vrsta srpskog predstavništva, u koju su ušli: Dam-

⁵⁸ AVII, Nča, br. 19/7, k. 1.

⁵⁹ Arhiv SUP Srbije, Dosje T. Dinića, neregistrovano. Zapisnik o saslušanju od 28. II 1946. — U daljem tekstu izjave T. Dinića u vezi s ovim pitanjem rečeno je: „Na prvoj sednici rešavano je o tome da ja idem i obidem jednu četvu nacionalne službe, a na drugoj sednici vlada je rešavala o tome da se prebaci u Sloveniju i tamo ostane sa vojskom. Prema odluci vlade išao sam u tu četvu kod Linea, te sam proveo nekoliko dana, kada sam se vratio u Badgastajn. Na drugoj sednici bilo je odlučeno da vlada ide za Slovenačku, što sam ja prihvatio, ali sam za sebe rekao da ne mogu da idem dok se ne posavetujem sa ženom. Ovo je samo bio izgovor da treba da se savetujem pošto nisam više želeo da ostanem i saradujem sa vladom.“

⁶⁰ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, Nedićeva izjava 5. I 1946.

jan Kovačević, kao predsednik, i članovi: Vladimir Vujić, dr Miloš Mladenović, Boško Pavlović, Rade Paunović i Ljubica Mitrović.⁶¹

Zanimljivo je da je na jednom sastanku između Ljotića, Aćimovića i Nedića, koji je održan u prvoj polovini decembra u Beču, Nedić predlagao da se traži saglasnost od Nemaca da se obrazuje potpuno nova srpska vlada u izbeglištvu, u kojoj bi on bio predsednik, a članovi Draža Mihailović, Ljotić i po četiri ministra iz njihovih grupa, kao i dva člana, koji ne pripadaju nijednoj političkoj grupaciji. Prema podacima iz emigrantske literature, Ljotić je najoštrije osudio ovakvu kombinaciju, navodeći „da Draža Mihailović ne treba da ulazi ni u kakvu kombinaciju sa Nemcima”.⁶²

Pošto je Beč bio prepun emigranata iz mnogih zemalja okupirane Evrope, bivša Nedićeva vlada bila je u drugoj polovini oktobra 1944. prebačena u Kicbihl. Tamo je bila smeštena u luksuznim prostorijama hotela „Grand”, dok su ostale srpske izbeglice Nemci raselili po raznim mestima Austrije, a većinu koncentrisali u Istri, gde se nalazio najveći broj četničko-kvislinških formacija. Kronholc je bio stalno sa vodećim srpskim emigrantima, koji su, pored ličnog smeštaja, imali salu za održavanje sednica, kancelarije za vođenje administrativnih poslova i mnoge druge pogodnosti. S vremena na vreme, članovi bivšeg Nedićevog kabineta, pozivani su na sednice u Beč, koje je uglavnom zakazivao Nojbaher o mnogim pitanjima.⁶³ O radu bivše srpske kvislinške vlade u Kicbihlu ima dosta podataka. Naročito je zanimljiva izjava Aleksandra Cincar-Markovića, koju je posle rata dao u istražnom zatvoru u Beogradu: „Preko Jonića i Perića doznavao sam sve šta se u vladi radi. U Kicbihlu se zaista igralo vlade. Održavale su se redovne sednice, stvarali veliki planovi i zamišljao neki rad, a zaboravljalo se da su sami okupatori — Nemci najureni iz naše zemlje. Ovde je glavni savetodavac i spiritus rektor opet bio Spalajković. Sanjali su još o pobedi Nemačke, o vraćanju u zemlju uz pomoć Nemaca i tražili od nemačke vlade ponovo priznanje Nedićeve srpske vlade. Iznosio se program organizacije srpskih trupa, koje bi se mogle formirati u samoj Nemačkoj. Prihvatao se vojno-politički savez sa Nemačkom. Nemci su uviđali neosnovanost ovakvih zahteva i predlagali da se obrazuje „Komitet spasa”.⁶⁴ Međutim, to nacistima, ipak, nije smetalo da konstatuju,

⁶¹ B. Kostić, n. d., 186; Arhiv SUP Srbije, Izjava M. Nedića 5. I 1946. — Nedić je u vezi s tim izjavio: „Vladi je trebao novac, jer su izbeglice sa svih strana dolazile pravo u Beč i od bivše srpske vlade tražile pomoć. Cene su bile užasne. Hol hotela „Imperijal” bio je pun svakog dana srpskog sveta. Sa ovih razloga potrebno je bilo ustrojiti jedno nadleštvo, koje će se brinuti o raznim potrebama dolazećih. Zato naredim da se obrazuje Srpska kancelarija u Beču, koja će prihvatiti izbeglice i brinuti se o njihovim potrebama. Isto tako iz svih bolnica Nemačke i Austrije dolazili su otpušteni bolesni vojnici, invalidi ili ozdraveli, te ih je trebalo zbrinuti, te i za njih naredim da se obrazuje vojna stanica. Posle velikih muka, jedva su pronađene zgrade. Za vojnu stanicu, njenog komandanta, određen je invalid kapetan I klase Nikić, a za Bečku kancelariju Damnjan Kovačević.”

⁶² B. Kostić, n. d., 186.

⁶³ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, izjava od 5. I 1946.

⁶⁴ AVII, Nća, br. 19/7, K. 1, Izjava Aleksandra Cincar-Markovića u istražnom zatvoru UDB-e.

21. oktobra 1944, da je srpska vlada ostala lojalna do kraja i da je prešla u Beč u punom sastavu, sem ministra poljoprivrede.⁶⁵

Da je Nedić sa svojim ministrima bio u velikoj zabludi čak i krajem 1944. i prvih meseci 1945, u pogledu ishoda drugog svetskog rata (on se i dalje nadao da će pobediti Nemačka, tako je bar u javnosti nastupao), govore mnogi nemački i kvislinški izvori, kao i izjave kvislinških funkcionera posle rata. Nedić je, na primer, organizovao obaveštajnu službu za račun izbegle kvislinške vlade i za njenog šefa postavio pripadnika Ljotićevog „Zbora“ Budimira Nikića; radio je svim sredstvima da se pripadnici SDS, koji su se nalazili u Beču, pregrupišu, naoružaju i pošalju u Istru u sastav SDK. Za novu ofanzivu, jer je računao da će je Nemci sigurno preduzeti, bio se povezao sa bivšim ruskim generalom Vlasovim, koji mu je, navodno, obećao trupe za napad na jedinice NOVJ u Srbiji.⁶⁶ Pored toga, zajedno sa Ljotićem (pošto su Nemci priznali srpsku kvislinšku vladu u izbeglištvu), Nedić je kasnije tražio da vlada bude preimenovana u „Komitet javnog spasa“, slično Vlasovljevom, i da u njega uđu i predstavnici drugih organizacija, u prvom redu četnika DM. S tim u vezi, februara 1945, Ljotić je išao na sastanak sa Vlasovim da od njega dobije bliža uputstva o funkcionisanju njegovog „komiteta“. Sastanak je organizovan posredstvom novinara Ljotićevog „Zbora“ Božidara Najdanovića, koji je u to vreme vršio dužnost atašea za štampu i živeo u Berlinu. Na sastanku Ljotić—Vlasov raspravljalo se i o drugim pitanjima: o koordiniranju akcija u borbi protiv boljševika; o saradnji sa Njemcima i o mnogim drugim pitanjima.⁶⁷

Predstavnike Srpske pravoslavne crkve, patrijarha Gavrila Dožića i episkopa Nikolaja Velimirovića, koristili su u propagandne svrhe, kako srpski kvislinzi u izbeglištvu, tako i Nemci, u prvom redu Nojbaher. Dožić i Velimirović bili su u Koncentracionom logoru Dahau od sredine septembra do početka decembra 1944, kuda su odvedeni iz manastira Vojlovice, pred nemačko povlačenje iz Srbije. Početkom decembra premešteni su u jedno turističko mesto u Bavarskoj, a sredinom meseca dovedeni su u Beč. Rečeno im je da će biti gosti Nemačkog Rajha, pa su tim povodom iz Kicbihela bili pozvani: Nedić, Aćimović, Velibor Jonić, Olčan, a iz Istre je došao Dimitrije Ljotić.⁶⁸

⁶⁵ AVII, NAV, N-T-501, 258/736-37, Izveštaj komandanta Jugoistoka, 21. X 1944.

⁶⁶ Na pitanje islednika šta Dragi Jovanović zna o vezi između M. Nedića i generala Vlasova, Jovanović je izjavio: „Meni je poznato da je ta veza održavana preko Ljotićevog ‚Zbora‘ i da je glavni delegat bio Ratko Zivadinović. To znam iz Beograda, a u Beču mi je Ratko Zivadinović pričao da je razgovarao sa M. Nedićem i da se vode razgovori sa generalom Vlasovim, da njegove trupe budu upućene u Mađarsku za borbu za ‚oslobodenje‘ Srbije. Ovi pregovori treba da su vođeni po dolasku Nedićevom u emigraciju u oktobru 1944“ (AVII, Nća, br. 19/7, k. 1).

⁶⁷ Nikola Milovanović, *Kroz tajni arhiv UDB-e*, Beograd, 1974, str. 30; AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, Izjava Dragog Jovanovića na saslušanju.

⁶⁸ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, izjava od 5. I i 2. II 1946; B. Kostić, n. d., 186.

Uopšte, čini se da su Nemci preterivali u kontroli nad pomenutim crkvenim srpskim predstavnicima. Na primer, Ministarstvo spoljnih poslova Rajha protestovalo je 29. septembra 1944. kod šefa Gestapoa što su, bez njihovog znanja, patrijarh Gavrilo i episkop Nikolaj internirani u Nemačkoj.⁶⁹ Mesec dana kasnije isto ministarstvo uputilo je pismo šefu RSHA Kaltenbruneru da se sa pomenutim ličnostima u logoru što bolje postupa zbog velikog broja srpskih emigranata koji se nalaze u Nemačkoj.⁷⁰ Na traženje Nojbahera od 8. januara 1945. da predstavnike srpskog sveštenstva može maksimalno angažovati za borbu protiv komunizma, samo dan kasnije dobio je telegram od Ribentropa sledećeg sadržaja: „Ministar spoljnih poslova Rajha nije najpre bio sporazuman s angažovanjem patrijarha Gavrila. On je svoju konačnu odluku o tome učinio zavisnom od toga da li SD, ukidajući policijsku internaciju patrijarha, može da preuzme odgovornost za to da Gavrilo ne iščezne odjednom iz Nemačke i da pređe Englezima. Ministar spoljnih poslova Rajha nikako ne želi da Gavrila smesti u Beču. Boravak u Marijenbadu mu se činio kao da daje manje mesta dvoumljenju.”⁷¹

Većina kvislinških funkcionera kojima je posle oslobođenja suđeno u Jugoslaviji zbog zločina koje su počinili u toku rata nad stanovništvom Srbije, tvrdi da je Nojbaher nameravao da od poglavara Srpske pravoslavne crkve iznudi sledeće ustupke: prvo, da se angažuju u akciji izbeglog pravoslavnog sveštenstva u Beču (ruskog, rumunskog, čehoslovačkog, hrvatskog itd.); na održavanju Sabora, koji je trebalo da bude neka protivteža ruskom Saboru pravoslavnih crkava, u Moskvi, zakazan za januar 1945; drugo, da patrijarh Gavrilo i episkop Nikolaj upute poslanicu srpskom narodu, u kojoj bi ga pozvali da pruži organizovan otpor komunizmu i, treće, da se predstavnici srpskog sveštenstva uključe u izbegličku Nedićevu vladu, kako bi bila autoritativnija. Čini se da je Dimitrije Ljotić podržavao u svemu Nojbahera, čak i u tome da se patrijarh Gavrilo imenuje za predsednika srpske kvislinške vlade u izbeglištvu.⁷²

⁶⁹ AVII, London, N-4, H-299103—299106, Ribentropovo pismo Mileru.

⁷⁰ AVII, London, N-4, H-299236—299241, Pismo MIP Berlin — Kaltenbruneru, 23. X 1944.

⁷¹ AVII, Bon, 3/518542.

⁷² Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, izjave od 5. I i 2. II 1946. AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, Izjava Dragog Jovanovića; Arhiv SUP Srbije, Dosje Tanasija Dinića, Zapisnik o saslušanju od 28. II 1946. — U vezi s ovim Nedić je na saslušanju od 5. I 1946. izjavio i sledeće: „Opazilo se da su i crkveni velikodostojnici izgrađivani za jednu političku kombinaciju — sastav jedne vlade. Ovo je, izgleda mi, trebao da svrši Ljotić po uputstvima Nojbaherovim. Ideja je bila da neko od crkvenih velikodostojnika bude predsednik vlade ili kluba sa delokrugom vlade. Zato je počelo favorizovanje pojedinih ljudi, dok je na bivšu srpsku vladu bacano drvlje i kamenje, povedena agitacija i kod izbeglih srpskih građana, pa i u redovima naših oružanih jedinica. Ovim je Nojbaher mislio uloviti dve muve: srpsku vladu u emigraciji da primora na popuštanje i isticanjem novih ličnosti pokaže kako njegova politika, i pored otpora bivše srpske vlade, ima veliki broj pristalica.

Međutim, nijedan od ovih Nojbaherovih planova u kombinaciji sa glavarima srpskog sveštenstva nije uspeo. I za to postoji više razloga: prvo, izgleda da ni sam Dožić nije hteo da Nemcima, koji su ga gotovo za sve vreme rata držali u zatočeništvu, čini nekakve značajnije ustupe; drugo, ni većina kvislinških funkcionera-emigranata, koji su se nalazili u Beču nisu bili za to da se na taj način manipuliše srpskim crkvenim „veledostojnicima“. Jedino su Ljotić i Velibor Jonić podržavali i cenili Nojbaherove planove, ali njihov uticaj nije bio takav da bi prevagnuo u odnosu na većinu ostalih bivših kvislinških funkcionera; treće, svakog dana situacija na frontovima bila je sve nepovoljnija za nemačke okupatore, tako da je i Nojbaher, silom prilika, odustao od nekih svojih planova, za koje se ranije energično zalagao.

Ali predstavnici srpskog sveštenstva korišćeni su na drugi način u propagandne svrhe za račun Nemaca. Naime, na Ljotićevo insistiranje prebačeni su iz Beča sredinom januara 1945. i smešteni u blizini „srpskih trupa“ u Slovenačkom primorju. Pre toga, posetili su Vrpsko jezero u Koruškoj, gde su bili Nojbaherovi „gosti“. Potom su, u pratnji Nojbahera i Ljotića, krajem februara odvedeni u Trst gde su obilazili kvislinške srpske vojne formacije u tom gradu i duž Primorja. U njihovom prisustvu obrazovan je „trijumvirat“ u sastavu: Dimitrije Ljotić, Momčilo Đujić i Dobrosav Jevđević, radi organizovanja ofanzive protiv jedinica NOVJ u Sloveniji.⁷³ Pored ovog vojnog kvislinško-četničkog štaba, radi efikasnije borbe protiv komunizma, sredinom marta 1945. od srpskih emigranata u Rimu obrazovan je „Komitet za inostrane poslove jugoslovenske nacionalne zajednice“. U njemu su se nalazili **Zivko** Topalović, Milenko Grgić, dr Miho Krek i Belajčić, bivši član Vrhovnog starešinstva „Sokola“. Ovaj komitet je bio, u stvari, političko predstavništvo emigracije, a kod Anglo-amerikanaca je registrovan kao dobrovoljno društvo.⁷⁴

Na osnovu nekih kvislinških izvora saznajemo da Nojbaher nije bio zadovoljan aktivnošću patrijarha Gavrila i episkopa Nikolaja ni u Slovenačkom primorju, pa je naredio da se krajem marta 1945. prebace u Kicbihl, gde su sačekali dolazak američke vojske sa mnogim drugim bivšim kvislinškim funkcionerima. Ljotić i njegov vojni štab nije prestajao sa svojom antikomunističkom aktivnošću. U vezi s tim posetio je u Ljubljani biskupa dr Rožmana i kvislinškog poglavara Rupnika i dogovarao se s njima o koordinaciji akcija slovenačkih i srpskih kvislinga u borbi protiv jedinica NOVJ. U Ilirskoj Bistrici, gde je bio smešten Ljotićev štab, pored mnogih drugih poslova iz oblasti kontrarevolucionarne aktivnosti, preuzeo je položaj komandanta „Centra za obuku“. Ali nije sačekao završetak drugog svetskog rata. Poginuo je noću između 23/24. aprila 1945. u automobilskoj nesreći u Vipavskoj dolini kod mesta Sveti Krim — Ajdovščina.⁷⁵

⁷³ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, izjave od 5. I i 2. II 1946; AVII, Nća, br. reg. 1/2, f. 4, k. 169; B. Kostić, n. d., 244.

⁷⁴ AVII, Nća, br. reg. 1/2, f. 4, k. 169. — Zapisnik o saslušanju generala Koste Mušickog, komandanta SDK, 16. 11/46.

⁷⁵ B. Kostić, n. d., 180; AVII, Nća, reg. br. 1/2, f. 4, k. 169, citirana izjava Koste Mušickog.

Ali treba pomenuti još neke Ljotićeve aktivnosti na planu akcije o objedinjavanju svih kontrarevolucionarnih snaga koje su se povukle sa Nemcima iz Srbije. Nastojao je svim sredstvima da mu se priključi i Ratko Parežanin, šef Vaspitnog odseka SDK. Posredstvom Nojbahera, ovaj kvislinški funkcioner bio je već 15. januara 1945. u štabu Dimitrija Ljotića.⁷⁶ Isto tako, po svaku cenu je želeo da uspostavi vezu sa Dražom Mihailovićem, čiji se štab i dalje nalazio u Bosni. Posle kontakta preko Jevđevićeve radio-stanice — u štab DM pošla je 28. februara iz Ilirske Bistrice delegacija u sledećem sastavu: general Matija Parac, komandant „Hrvatske armije u sastavu Kraljevske vojske u otadžbini“, major Mile Kapetanović, načelnik štaba „Dinarske četničke divizije“, major Vasa Marović, u ime četničke grupe vojvode Dobrosava Jevđevića, i Boško Kostić, lični sekretar Dimitrija Ljotića. Docnije su im se priključili Milan Aćimović, koji je specijalno zbog toga došao iz Beča, Ivan Pavlović, bivši četnički komandant Beograda, i major Jovan Joca Nalević, iz bivše Četničke komande Beograda. U Rudnik, u Bosnu, gde je bio smešten štab DM stigli su 15. marta i odmah počeli razgovore. U štabu DM pored ostalih tada su se nalazili i sledeći četnički komandanti: Dragutin Keserović, Nikola Kalabić, Ljuba Jovanović Patak, Dragoslav Račić, Siniša Ocokoljić Pazarac, Voja Tufedžić (Tribrađanin) i drugi. Posle višednevnog razgovora, Draža Mihailović je prihvatio Ljotićev plan o ujedinjenju svih izdajnika u Julijskoj krajini pod Mihailovićevom komandom, pa je u Julijsku krajinu uputio svoje oficire: generala Miodraga Damjanovića (koji je do bekstva iz Beograda bio Nedićev šef kabineta), pukovnika Ljubu Jovanovića Patka i potpukovnika Sinišu Ocokoljića Pazarca, koji su sa Ljotićevom delegacijom stigli 26. marta u Ilirsku Bisticu. Za komandovanje jedinicama u Julijskog krajini dogovoreno je da se obrazuje takozvani „istaknuti deo Vrhovne komande DM“, pod vodstvom generala Damjanovića. General Damjanović je, na osnovu instrukcija koje je dobio u štabu DM — od jedinica Srpskog dobrovoljačkog korpusa, četnika popa Dujića i Jevđevića i kvislinških izbeglica, formirao takozvanu Šumadijsku diviziju i o tome obavestio štab DM. Posredstvom radio-stanice, neprekidno u vezi sa svojim komandantom u Bosni, Damjanović je sa „**Sumadijskom** divizijom“ učestvovao zajedno sa Nemcima u operacijama protiv jedinica NOVJ u Julijskoj krajini. Draža Mihailović je bio u vezi sa Damjanovićem sve do maja 1945, kada su jedinice NOVJ uništile ostatak njegovih snaga i kada je izgubio radio-stanicu.⁷⁷

Iz izloženog se vidi da se kvislinško-četničke snage nisu predavale do poslednjeg časa, već su, rame uz rame sa Nemcima, pružale otpor jedinicama NOVJ. I ne samo to: one su bile tako povezane da je Draža Mihailović imao stalno vezu sa Bečom preko Milana Aćimovića i Nojbahera; Nedić i Aćimović iz Beča, odnosno Kicbihla imali su kontakte sa Ljotićem, Jevđevićem, Đujićem, a ovi sa Dražom Mihailovićem preko radio-stanice i kurirske službe koja je redovno funkcionisala sve do oslobođenja. Dalje,

⁷⁶ AVII, Bon, 3/984; B. Kostić, n. d., 196.

⁷⁷ *Izdajnik*, 52; B. Kostić, n. d., 206.

sve se ovo dešavalo u vreme kada su jedinice Jugoslovenske armije oslobađale poslednje stope naše zemlje i zarobljavale ostatke vojske nacističke Nemačke i njenih saveznika.

Međutim, najveći broj članova bivše Nedićeve vlade i njihovih saradnika, kao i funkcionera četničkog pokreta Draže Mihailovića, morali su jednog dana da odgovaraju pred narodima Srbije za zločine koje su počinili u toku rata. Osmog maja 1945. fašistička Nemačka potpisala je akt o kapitulaciji. Istog dana ušle su u Kicbihl prethodnice 36. američke divizije, gde se nalazio najveći broj bivših članova Nedićeve vlade. Nešto kasnije ovaj deo austrijske teritorije držale su jedinice 42. američke divizije. Nedić i mnogi drugi kvislinški funkcioneri, na traženje jugoslovenskih vlasti, uhapšeni su 5. juna 1945. Od tada su bili u mnogim nemačkim logorima: Frajzinlu, Mostburgu i Novom Ulmu. Predat je jugoslovenskim istražnim organima tek 5. januara 1946, dakle sedam meseci posle hapšenja.⁷⁸

U kvislinškoj literaturi ima dosta podataka o tome da su reakcionarni krugovi sa zapada u saradnji sa jugoslovenskim emigrantima, nudili Milanu Nediću lažne isprave i podsticali ga na bekstvo pre nego što je uhapšen od američke policije. Navodno, Nedić je to odbio zbog lošeg zdravstvenog stanja i poodmaklih godina.⁷⁹ Međutim, njegov brat Milutin i njegova žena Jelica, uplašeni da ne padnu u ruke organa nove jugoslovenske vlasti, izvršili su samoubistvo.⁸⁰ Ali, kada je reč o bivšem predsedniku „vlade narodnog spasa“ (Milanu Nediću), treba naglasiti da su Saveznici odugovlačili s njegovom ekstradicijom, ucenjujući nadležne organe Demokratske Federativne Jugoslavije na razne načine. To se vidi i iz činjenice što je Nedić bio od 8. juna 1945. do 5. januara 1946. u pritvoru kod anglo-američkih okupacionih vlasti u Nemačkoj.⁸¹

Za vreme boravka u logorima anglo-američkih okupacionih vlasti u Nemačkoj, evidentno je da je Milan Nedić održavao tajne veze sa srpskim emigrantima, koji su se nalazili u Nemačkoj, a nisu bili uhapšeni. To se vidi, pored ostalog, i iz pisma Milana Nedića od 3. novembra 1945, koje je uputio Milutinu Lukiću, Veličkoviću i Ćiriću u Mostburgu: „Vrlo sam vam zahvalan i obavezan na poslatom hlebu, buteru i siru. Sve dobijam uredno i tako se prehranjujem, jer ova logorska hrana za mene stara nije. Vi to i sami znate. Pre ste mi slali i vesti, to me je moralno krepilo. Sada ste prestali. Javite mi šta ima novo kod naših u Nemačkoj, mojih ljudi u Italiji i šta radi Draža u Srbiji. Napreduju li naši u borbi protiv krvnika Tita. Ja se nadam da će situacija sasvim uskoro da se promeni u našu korist. Vama je teško čekati, ja to znam, ali kako naš narod kaže: strpljen, spa-

⁷⁸ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, izjava 20. I 1946; isto, beleška štaba III američke armije, 10. VII 1945.

⁷⁹ P. Martinović, n. d., 485.

⁸⁰ Isto, 499.

⁸¹ *Borba*, počev od 1. VI 1969. počela je da objavljuje feljton na osnovu zapisa Andrije Pejovića pod naslovom: „Kraj Milana Nedića“, u kome se opširno govori kako je uhvaćen u Nemačkoj i doveden u Beograd ratni zločinac Milan Nedić.

sen. Moja je želja da kao prost redov stanem u redove naše vojske i da zajedno oslobodimo majku Srbiju koja cvili kao guja u procepu."⁸²

Iz ovog pisma vidi se da je Milan Nedić, čak i onda kada je bio u zatvoru, gajio neke skrivene nade da se situacija, ipak, može promeniti u korist poraženih snaga; da još nije sve izgubljeno; da će, eventualno, doći do sukoba između Sovjetskog Saveza i Anglo-Amerikanaca i da će se Srbija ponovo osloboditi „bauka komunizma". Zbog toga Nedić i postavlja pitanje svojim ideološkim istomišljenicima: „Šta ima novo kod naših u Nemačkoj! Mojih ljudi u Italiji i šta radi Draža u Srbiji. Napreduju li naši u borbi protiv Tita."

Milan Nedić je bar tada, ako nije ranije, shvatio da je Nemački fašizam definitivno poražen i da od stvaranja „Nove Evrope" u okviru Nemačkog Rajha (gde bi njegova „Velika Srbija" našla svoje mesto) nema ništa. Ali nadao se u sukob između Saveznika, Sovjetskog Saveza, s jedne, i Engleza i Amerikanaca, s druge strane, gde bi ovi poslednji bili pobednici. Dakle, uzdao se u Anglo-Amerikance, koje je u svoje vreme mnogo kritikovao; nadao se u kralja Petra II i emigrantsku vladu iako su baš oni krajem 1941. godine doneli naredbu sledećeg sadržaja: „Na hitno traženje đenerala Mihailovića i odlukom Ministarstva rata Đ. br. 205 od 19. decembra 1941. g. degradirani su sledeći đenerali zbog saradnje sa Nemcima: Milan D. Nedić, Aleksandar Stojanović, Duro Dokić, Josif Kostić i brigadni đeneral Panta Drakšić". U istoj naredbi je rečeno da su sve te ličnosti stavljene pod slovo „Z", što je značilo da su osuđeni na smrt.⁸³

Dok je bio u istražnom zatvoru OZNE u Beogradu (od 5. I do 4. II 1946), Milan Nedić je dao obilje činjeničnog materijala o svojoj izdaji za vreme četvorogodišnjeg vernog služenja nemačkom okupatoru. Međutim, nezavisno od svojih izjava u istražnom zatvoru, sačuvana je ogromna arhiva, kako kvislinškog tako i nemačkog porekla, kao i dokumentacija NOP-a, iz koje se nepobitno vidi da je Milan Nedić, sa svojim ministrima, bio izdajnik velikog formata. Znao je da mu sleduje najstroža kazna. Zbog toga nije ni sačekao suđenje, već je izvršio samoubistvo 4. februara 1946. O tome je *Borba*, organ KPJ, u svom broju od 6. februara 1946. donela obaveštenje sledeće sadržine: „Iz straha od odgovornosti i da bi izbegao zasluženu kaznu zbog počinjenih zločina nad srpskim narodom, 4. o. m. u 8,30 časova izvršio je samoubistvo bivši predsednik srpske vlade, izdajnik Milan Nedić. On je uspeo da se otrgne od stražara, dok ga je ovaj sprovodio isledniku i da se baci kroz prozor s trećeg sprata, zgrade u Ulici Kneginje Ljubice 21."⁸⁴

⁸² Prema P. Martinoviću, n. d., 80. — U daljem tekstu citiranog pisma, ako je ono autentično, Nedić piše i sledeće: „Molim vas, neka se javi đeneralu Iliji Brašiću da me izvesti šta zna o mom bratu đeneralu Milutinu Nediću i o srpskoj vladi koja je ostala u Tirolu, Kicbihlu, kada su me uhapsili Amerikanci na traženje Tita. Već je peti mesec kako ležim u žicama. Ako treba i ako će to pomoći Srbiji i srpskom narodu, evo moga tela neka ga ubiju ili neka seku. Ja ću biti najsrećniji kad budem umro za srpstvo i pravdu božju i ljudsku."

⁸⁸ Prema P. Martinoviću, n. d., 482.

⁸⁴ *Borba*, 6. II 1946.

Time je Milan Nedić u svakom pogledu definitivno okončao svoju misiju. Većina njegovih najbližih saradnika (Tanasiju Diniću, Dragom Jovanoviću, Veliboru Joniću, Josifu Kostiću, Đuri Dokiću, Kostu Mušickom, Aleksandru Cincar-Markoviću i drugim) suđeno je pred Vojnim većem Vrhovnog suda Federativne Narodne Republike Jugoslavije u vreme od 10. juna do 15. jula 1946. U toj grupi od 24 izdajnika i ratna zločinca, na prvom mestu bio je Dragoljub Draža Mihailović.

Ostalim Nedićevim saradnicima suđeno je onim redom kako su hvatani i izručivani jugoslovenskim istražnim organima. Napominjemo i to da su zasluženu kaznu na suđenju pred narodnim sudom nove Socijalističke Jugoslavije dobili i Božidar Boško Bećarević, šef IV odseka zloglasne Specijalne policije, Svetozar Vujković, upravnik Banjičkog logora, i mnogi drugi saradnici okupatora.